

TEISĖS DALYVAUTI VALDANT SAVO ŠALĮ UŽTIKRINIMO PROBLEMOS

Mokslo studija

Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai

**TEISĖS DALYVAUTI VALDANT SAVO ŠALI
UŽTIKRINIMO PROBLEMAS**

MOKSLO STUDIJA

Johanas BALTRIMAS

Eglė KAVOLIŪNAITĖ-RAGAUSKIENĖ

2013/Vilnius

Tyrimo vadovė ir mokslinė redaktorė dr. Lina Beliūnienė

Autoriai:

E. Kavoliūnaitė-Ragauskienė (I skyrius)

J. Baltrimas (II skyrius)

Mokslo studija „Teisės dalyvauti valdant savo šalį užtikrinimo problemos“ yra tyrimo „Žmogaus teisės Lietuvoje“ dalis. Šioje studijoje identifikuojamos bei analizuojamos turinčios trūkumų ir todėl pirmiausia valstybėje koreguotinos su teise tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį ir su rinkimų teise susijusios teisinio reguliavimo bei jų praktinio užtikrinimo sritys. Tai – konkretūs su teise tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį sietini klausimai: dvigubos pilietybės aspektas, įstatymų leidybos iniciatyvos teisės ir referendumų teisės įgyvendinimo apsunkinimai, peticijos teisės įgyvendinimo problemos, teisės kritikuoti valdžios institucijas ir pareigūnus ribojimo apraiškos. Taip pat nagrinėjami su teise dalyvauti valdant savo šalį per demokratiškai išrinktus atstovus susiję probleminiai aspektai (nepakankama psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių apsauga; užsienyje nuolat gyvenančių rinkėjų valios vaidmens problema), teisės būti išrinktam įgyvendinimo užtikrinimo problemos (asmenų lygiateisiškumo problema įgyvendinant teisę savarankiškai išsikelti kandidatui; proporcingos rinkėjų paramos kandidatui į Respublikos Prezidentus klausimas; lygiateisiškumo užtikrinimo problema finansuojant politines kampanijas), sisteminės rinkimų teisės ydos (rinkimų agitacija ir rinkėjų papirkimo atvejai; piktnaudžiavimo galimybės nustatant rinkėjo nuolatinę gyvenamąją vietą). Studijoje formuluojamos rekomendacijos, kaip tobulinti išvardytas sritis.

Pasiūlymus, pastabas, komentarus prašome siųsti Lietuvos teisės instituto Teisinės sistemos tyrimo skyriaus mokslo darbuotojai dr. Linai Beliūnienei el. pašto adresu lina@teise.org.

Recenzentai:

Dr. Jolanta Bieliauskaitė, Mykolo Romerio universitetas
Doc. dr. Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, Vilniaus universitetas

Mokslo studija apsvairstyta ir rekomenduota publikuoti Teisės instituto tarybos 2013 m. sausio 4 d. nutarimu Nr. 1.

Ankštoji g. 1 A, LT-01109 Vilnius
Tel./faks. (+370 5) 249 75 91
info@teise.org, www.teise.org

ISBN 978-9986-704-21-8 (Internetinis leidinys)

© Lietuvos teisės institutas, 2013

T U R I N Y S

TYRIMO VADOVĖS ŽODIS.....	4
IVADAS.....	9
I. TEISĖS TIESIOGIAI DALYVAUTI VALDANT SAVO ŠALĮ UŽTIKRINIMO PROBLEMOS	11
1.1. Teisės dalyvauti valdant savo šalį prielaida – dvigubos pilietybės klausimas	11
1.2. Asmenų dalyvavimas teisėkūros procese – įstatymų leidybos iniciatyvos teisės ir referendumų teisės įgyvendinimo apsunkinimai, peticijos teisės įgyvendinimo problemos	12
1.3. Teisės kritikuoti valdžios institucijas ir pareigūnus ribojimo apraiškos.....	18
II. RINKIMŲ TEISĖS UŽTIKRINIMO PROBLEMOS	20
2.1. Teisė dalyvauti valdant savo šalį per demokratiškai išrinktus atstovus	20
2.1.1. Nepakankama psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių apsauga	20
2.1.2. Užsienyje nuolat gyvenančių rinkėjų valios vaidmens problema	22
2.2. Teisė būti išrinktam.....	24
2.2.1. Asmenų lygiateisiškumo problema įgyvendinant teisę savarankiškai išsikelti kandidatų	24
2.2.2. Teisės būti kandidatų į Respublikos Prezidentus įgyvendinimas: proporcingos rinkėjų paramos klausimas.....	26
2.2.3. Politinių kampanijų finansavimas: lygiateisiškumo užtikrinimo problema	27
2.3. Sisteminės rinkimų teisės problemos.....	27
2.3.1. Rinkimų agitacija ir rinkėjų papirkimo atvejai	27
2.3.2. Piktnaudžiavimo galimybės nustatant rinkėjo nuolatinę gyvenamąją vietą	28
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	31
NAUDOTI ŠALTINIAI.....	32
SUMMARY.....	38

Tyrimo vadovės žodis

Šioje studijos dalyje siekiama paaiškinti Lietuvos teisės instituto atlikto žmogaus teisių tyrimo tikslą, šio tyrimo aktualumą ir atskleisti, kaip šis tyrimas buvo atliekamas.

Mokslo studijų seriją „Žmogaus teisės Lietuvoje“ sudaro septynios studijos, kuriose nagrinėjama pilietinių, politinių, ekonominių ir socialinių teisių padėtis. Daugiausia dėmesio atkreipiama į aktualiausius probleminius šių teisių užtikrinimo Lietuvoje 2008–2012 m. aspektus.

Mokslo studijų tikslas – sistemingai ištirti žmogaus teisių padėtį Lietuvoje. Siekiant šio tikslo, apžvelgiama atskirų žmogaus teisių teisinio reguliavimo ir jų praktinio užtikrinimo būklė; taip pat atliekama problemiškesnių žmogaus teisių teisinio reguliavimo ir jų praktinio užtikrinimo sričių analizė bei formuluojamos rekomendacijos, kaip tobulinti šias sritis.

Sistemingo žmogaus teisių užtikrinimo padėties Lietuvoje 2008–2012 m. tyrimo idėją pirmiausia paskatino siekis testuoti 2005 m. Teisės instituto atliktą šios temos analizę¹. Juo labiau šiam darbui įkvėpė ir tai, kad pastaruoju metu Lietuvoje dažnesni atskirų žmogaus teisių įgyvendinimo tyrimai², o studijose minimu laikotarpiu Lietuvoje nedaug išleista mokslo darbų, kuriuose žmogaus teisės būtų nagrinėjamos kaip sistema³. Dar daugiau – nėra mokslo darbų, analizuojančių padėtį aptariamoje srityje 2008–2012 m.⁴ Įgyvendinant kilusią idėją, mokslo studijų serijoje žmogaus teisių tema nagrinėjama aprėpiant platų žmogaus teisių spektrą (pilietines, politines, ekonomines ir socialines teises⁵), atsižvelgiant į žmogaus teisių sąsajas, taip pat konkrečių teisių aspektu analizuojant aktualiausias atskirų visuomenės grupių problemas, lyginant ir vertinant šių teisių teisinio reguliavimo bei jo užtikrinimo visumą. Būtent konkrečiais didžiosios daugumos konstitucinių žmogaus teisių užtikrinimo pavyzdžiais, o ne pagal

¹ Čepas A. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje. Leidinys parengtas pagal JTVP programos „Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą“. Vilnius: Naujos sistemos, 2005.

² Išsamesnė mokslinė studijoje nagrinėjamo laikotarpio žmogaus teisių įgyvendinimo analizė pateikiama, pavyzdžiui, S. Kirchner 2012 m. apgintoje disertacijoje „Europos žmogaus teisių konvencijos 2 straipsnio 1 dalies 1 sakinio taikymas prenatalinėje stadijoje“ (apie negimusius vaikus teisę į gyvybę pagal Konvencijos 2 (1) straipsnį); P. Čelkio 2011 m. disertacijoje „Visuomenės sveikatos priežiūros teisinis reguliavimas įgyvendinant teisę į sveikatos apsaugą“; L. Štarienės 2010 m. monografijoje „Teisė į teisingą teisimą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją“; E. Venckienės 2009 m. disertacijoje „Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija“; D. Vitkauskaitės-Meurice 2009 m. disertacijoje „Individualios peticijos teisė ir jos įgyvendinimas tarptautinėje teisėje“; 2008 m. D. Poškos disertacijoje „Asmens teisė į teisminę gynybą ir jos įgyvendinimo probleminiai aspektai Lietuvos administraciniuose teismuose“. Kalbant apie kitas informacinio pobūdžio publikacijas, reiktų paminėti, kad Lietuvai pagal tarptautinius dokumentus teikiant tarptautinėms institucijoms ataskaitas apie žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje padėtį, pastarosiose taip pat aptariama tik tam tikros rūšies, o ne visų rūšių žmogaus teisių (arba atskirų visuomenės grupių narių teisių) užtikrinimo padėtis. Pavyzdžiui, Lietuvos pranešimai apie priemones, kurių ji ėmėsi įgyvendindama Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto nuostatas; Lietuvos Respublikos ataskaitos apie Jungtinių Tautų tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto įgyvendinimą Lietuvoje; Lietuvos Respublikos ataskaitos dėl Europos socialinės chartijos (pataisytos) įgyvendinimo.

³ Pavyzdžiui, 2012 m. L. Marcinkutės apginta daktaro disertacija „Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dermė Lietuvos nacionalinėje žmogaus teisių politikoje“, 2010 m. L. Beliūnienės disertacija „Žmogaus teisių kaip konstitucinių vertybių apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“.

⁴ Nors paminėtinas, pavyzdžiui, 2008 m. parengtas žmogaus teisių būklės tyrimas (Fundamental Rights in Europe and North America. Suppl. 13: Lithuania. Edited by Albrecht Weber. Ragulskytė-Markovienė R., Baranskaitė A. (nacionaliniai koordinatoriai). Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008), jame pateikiamas iki 2008 m. Lietuvoje vyravusios žmogaus teisių padėties vertinimas.

⁵ Asmens kultūrinių teisių įgyvendinimo užtikrinimo nagrinėjimas, taip pat procesinių garantijų asmenims, traukiamiems teisei atsakomybėn, tyrimas, kaip žmogaus teisių būklės sudėtinė dalis numatomas atlikti kitais metais, kai Instituto paruoštų mokslo studijų pagrindu bus rengiama monografija.

konkrečius kriterijus⁶ atrinktų nagrinėti tik tam tikrų žmogaus teisių apžvalga⁷, pristatomos mokslo studijos skiriasi nuo ankstesniųjų darbų žmogaus teisių Lietuvoje tema. Studijose nagrinėjamos šios teisės ir jų garantijos: asmens neliečiamumo garantijos, įsitikinimų išraiškos ir informacijos laisvė, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, teisė į privatumo neliečiamumą, teisė dalyvauti valdant savo šalį, teisė į teisingą teismą, teisė į nuosavybės neliečiamumą, ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, vartotojų teisės, teisė į darbą, teisė į socialinę apsaugą, šeimos teisė į apsaugą, teisė į sveikatos apsaugą, teisė į sveiką aplinką. Teisių išdėstymas atskiromis studijomis pasirinktas atsižvelgus į artimas studijose analizuojamų teisių saugomas vertybes.

Žmogaus teisių užtikrinimo padėties Lietuvoje 2008-2012 m. sistemingas tyrimas nulemtas prielaidos, kad Lietuvos Respublikos teisės sistemoje ir praktikoje nėra įtvirtintos tinkamos žmogaus teisių garantijos. Šią išvargą skatina bent keletas faktų. Visų pirma, nustatytas didelis – net 50 - Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008-2012 m. Lietuvos atžvilgiu konstatuotų žmogaus teisių pažeidimų skaičius šio Teismo nagrinėtose bylose, nors jis kasmet ir nežymiai mažėja. Iš viso aptariamuoju laikotarpiu minimo Teismo pripažinti šių teisių ir teisių garantijų pažeidimai: 16 proceso trukmės pažeidimo atvejų, 12 teisės į teisingą teismą pažeidimo atvejų, 6 teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą pažeidimo atvejai, 4 veiksmingo tyrimo stokos atvejai, 3 nuosavybės apsaugos pažeidimo atvejai, 2 nežmoniško ar žeminančio elgesio atvejai, 2 teisės į veiksmingą priemonę pažeidimo atvejai, po 1 teisės į gyvybę, diskriminacijos draudimo, teisės į laisvus rinkimus pažeidimo atvejį⁸. Svarbu ir tai, kad nurodytų teisių pažeidimų struktūra, palyginus su bendru Lietuvos atžvilgiu fiksuotų pažeidimų

⁶ Pastebėtina, kad 2009 m. tyrimas, kurį atliko Žmogaus teisių stebėjimo institutas, parengtas, atsižvelgiant į „konkrečių žmogaus teisių svarbą, įtvirtinant atvirą demokratinę visuomenę, atskirų žmonių grupių pažeidžiamumą ir ribotą gebėjimą apsaugoti savo teises“ ir pagal tai formuluojant tuometines šio Instituto prioritėtines darbo sritis. Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007-2008: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalga_2007-2008_20090609.pdf> (prisijungta 2012 m. lapkričio 28 d.). Prioritetinėmis Instituto veiklos sritimis grindžiamas ir 2011 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto atlikta žmogaus teisių įgyvendinimo apžvalga. Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009-2010: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalgos/Apzvalga_2009-2010_su%20virseliu_FINAL.pdf> (prisijungta 2012 m. lapkričio 28 d.).

⁷ 2011 m. Žmogaus teisių stebėjimo instituto žmogaus teisių įgyvendinimo apžvalgoje nagrinėjami šie probleminiai aspektai: kankinimo, nežmoniško, žeminančio elgesio draudimo, lygių galimybių politikos įgyvendinimas, teisė į teisingą teismą, saviraiškos laisvė, teisė į politinį dalyvavimą, teisė į privatų ir šeimos gyvenimą, asmenų, priklausančių pažeidžiamoms grupėms, teisės; 2009 m. parengtame žmogaus teisių įgyvendinimo leidinyje apžvelgti teisės į politinį dalyvavimą, teisės į saviraiškos laisvę, teisės į privataus gyvenimo gerbimą, teisės į teisingą teismą, diskriminacijos, rasizmo, antisemitizmo ir kitų neapykantos apraiškų, moterų, vaiko teisių, neįgalųjų teisių, įkalintų asmenų teisių, pacientų teisių klausimai. Žr. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009-2010: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011; Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007-2008: apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009. Palyginus gausnesnis teisių sąrašas (t. y. teisės į gyvybę, fizinį ir psichinį neliečiamumą, žmogaus orumą (taip pat ir teisės į sveikatą), teisės į laisvę ir saugumą (taip pat judėjimo laisvės, teisės į privatumą, būsto apsaugos, pašto ir telekomunikacijų konfidencialumo, teisės į duomenų apsaugą), pagrindinių komunikavimo teisių, sąžinės, įsitikinimų, religijos laisvių, santuokos ir šeimos apsaugos, išsilavinimo, mokymo, mokslo ir dėstymo laisvės, teisės į nuosavybės apsaugą, laisvės prekiauti ir konkuruoti, įsisteigimo laisvės, laisvės pasirinkti profesiją, teisės ieškoti prieglobsčio padėtis) pasirinktas analizuoti minėtame leidinyje Fundamental Rights in Europe and North America. Suppl. 13: Lithuania. Edited by Albrecht Weber. Ragulskytė-Markovienė R., Baranskaitė A. (nacionaliniai koordinatoriai). Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008.

⁸ 2008 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5B2847D-640D-4A09-A70A7A1BE66563BB/0/ANNUAL_REPORT_2008.pdf> (prisijungta 2012-12-31). 2009 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/C25277F5-BCAE-4401-BC9B-F58D015E4D54/0/2009_Annual_Report_Final.pdf> (prisijungta 2012-12-31). 2010 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/596C7B5C-3FFB-4874-85D8-F12E8F67C136/0/TABLEAU_VIOLATIONS_2010_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). 2011 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/77FF4249-96E5-4D1F-BE71-42867A469225/0/2011_Rapport_Annuel_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). 2012 m. duomenis žr. European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Country. European Court of Human Rights Annual Report 2012 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/9A8CE219-E94F-47AE-983C-B4F6E4FCE03C/0/2012_Rapport_Annuel_EN.pdf> (prisijungta 2013 m. vasario 14 d.).

skaičiumi nuo 1959 m. iki 2012 m. keičiasi tik nedidele dalimi: Teismas prieš Lietuvą priėmė 68 sprendimus, kuriuose nustatė bent vienos teisės pažeidimą: 25 proceso trukmės pažeidimų atvejus, 19 teisės į laisvę ir saugumą pažeidimų atvejus, 18 teisės į teisingą teismą pažeidimų atvejus, 13 teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą pažeidimo atvejų, po 5 nuosavybės apsaugos ir nežmoniško ar žeminančio elgesio atvejus, 4 veiksmingo tyrimo stokos atvejus, 3 diskriminacijos draudimo pažeidimo atvejus, 2 teisės į veiksmingą priemonę pažeidimo atvejus, po 1 teisės į gyvybę, teisės į laisvus rinkimus pažeidimo atvejį.⁹ Vadinas, turi būti atkreiptas dėmesys į įsisenėjusias išvardintų teisių sričių problemas.

Darant prielaidą apie žmogaus teisių garantijų netinkamumą (jų nepakankamumą) atsižvelgta ir į tai, kad valstybėje nesprendžiamas procesinių žmogaus teisių garantijų papildymo klausimas. Lietuva iki šiol stokoja veikiančio konstitucinio skundo instituto, kurio naudojimas galėtų padėti siekiant veiksmingiau identifikuoti potencialiai nekonstitucines teisės sistemos normas bei įveikti teismų nenorą kai kuriais atvejais inicijuoti pagrįstų asmenų prašymų konstitucinės justicijos institucijai teikimą ir, tikėtina, šiuo požiūriu gerintų žmogaus teisių gynimą. Nors dera paminėti ir tai, kad iki šiol įstatymų leidėjo vienu ar kitu aspektu neįgyvendinti per studijose nagrinėjamą laikotarpį Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo priimti net 15 su įvairių žmogaus teisių įgyvendinimu susijusių sprendimų, kuriais konstatuotas teisės normų prieštaravimas Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir (arba) įstatymams.¹⁰

Dar daugiau, matyti, kad nors Nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimo būtinybė mokslinėje literatūroje pabrėžta dar 2006–2007 m.,¹¹ jos įgyvendinimas kol kas juda pernelyg mažais žingsneliais – dėl jos, kaip papildomos institucinės žmogaus teisių garantijos, sprendimas galutinai dar nepriimtas. Tokia institucija galėtų stebėti ir analizuoti bendrą žmogaus teisių situaciją šalyje, teikti pasiūlymus ir patarimus valstybės valdžios institucijoms šioje srityje, užsiimti visuomenės šviečiamąja veikla ir kt. Šiai institucijai priskyrus daug sričių apimančią kompetenciją, būtų skatinama tobulinti žmogaus teisių apsaugą ir gynimą.

Pagal šiuos faktus, rengiantis atlikti aptariamą žmogaus teisių tyrimą, numatyta išskirti konkrečias problemiškausias žmogaus teisių teisinio reguliavimo bei jų praktinio užtikrinimo sritis, jas išnagrinėti ir suformuluoti rekomendacijas įstatymų leidėjui, kaip pagerinti padėtį.

Studijose atskirų teisių užtikrinimo situacijos analizė pradedama atskleidžiant, autorių manymu, teigiamus ir (ar) neigiamus 2008–2012 m. įvykusius su konkrečios žmogaus teisės sritimi susijusius teisinio reguliavimo ir teisinės praktikos pokyčius. Siekiant užtikrinti kuo objektyvesnę žmogaus teisių situacijos nagrinėjimą ir kuo didesnę visų studijų autorių pasirinktų analizės aspektų vienodumą, kiekvienos nagrinėjamos teisės užtikrinimas iliustruojamas tais pačiais rodikliais. Jie surinkti iš įvairių dokumentų, statistinių duomenų. Apžvelgiamos su nagrinėjama tema susijusios tarptautinių institucijų ataskaitos Lietuvai, Lietuvos institucijų ataskaitos tarptautinėms organizacijoms; apibendrinami ikiteisminių ginčus sprendžiančių įstaigų duomenys apie asmenų pateiktus skundus dėl studijose nagrinėjamų teisių neužtikrinimo atvejų, duomenys apie šiose institucijose konstatuotus konkrečios teisės pažeidimus, atitinkamos rūšies bylų nagrinėjimo nacionaliniuose ir tarptautiniuose teismuose statistiniai duomenys bei šių teismų praktikos nagrinėjimo rezultatai. Vertinant, kaip užtikrinamos studijose nagrinėjamos teisės, remiamasi ir su konkrečiomis žmogaus teisėmis susijusios mokslinės literatūros analize.

⁹European Court of Human Rights Statistics. Violations by Article and by Respondent State (1959-2011). European Court of Human Rights Annual Report 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/77FF4249-96E5-4D1F-BE71-42867A469225/0/2011_Rapport_Annuel_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.). Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių 2012 m. bylų nagrinėjimo duomenis 8 išnašoje nurodytame šio Teismo 2012 m. šaltinyje.

¹⁰Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo internet svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt>> (prisijungta 2012 m. gruodžio 31 d.).

¹¹Žr. Žiobienė E. ir kt. Žmogaus teisių apsauga: institucinis aspektas. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2007, p. 364-382. Žiobienė E. Lygiateisiškumo principą užtikrinančių institucijų teisinio statuso problemos. *Jurisprudencija*. 2006. Nr. 12 (90), p. 75-81.

Pastarasis metodas naudojamas ir studijų dalyje apie probleminius tam tikrų teisių užtikrinimo aspektus. Šioje studijų dalyje įvardijami ir analizuojami minėtu laiku Lietuvoje aktualiausi pilietinių, politinių, ekonominių ir socialinių teisių užtikrinimo sunkumai, kliūtys, nepagrįsti suvaržymai.

Nustatant ir apibūrinant problemiškesnias žmogaus teisių teisinio reguliavimo bei jų praktinio užtikrinimo sritis ir jas analizuojant, kaip ir aptartoje pirmojoje pristatomų mokslo studijų dalyje, pirmiausia vadovautasi atskirų sričių ekspertų nuomone. Kiekvienas studijos autorius taikė interviu su ekspertais: mokslininkais, nevyriausybinų organizacijų atstovais, teisininkais ir politikais (visiems jiems nuoširdžiai dėkojame) – metodą. Pirmiesiems dviem apžvalginiams interviu naudoti standartizuoti, o dviem vėlesniems, kuriais gilintasi į konkrečias problemas, – iš dalies standartizuoti klausimai. Per šiuos interviu gauti duomenys leido sumažinti konkrečios teisės įgyvendinimo srityje autorių identifikuojamų aktualiausių probleminių klausimų apimtį. Išskirtų probleminių sričių aktualumo patvirtinimui taip pat ieškoma apžvelgiant naujienų portalo „Delfi“ (kaip lankomiausio Lietuvoje portalo¹²) naujienų portalo „Delfi“ pastarųjų metų dažniausių publikacijų, susijusių su nagrinėjamos žmogaus teisėmis, ar publikacijų, sulaukusių didžiausio komentarų skaičiaus, temas ir gyventojų nuomonės apie tam tikros teisės užtikrinimą Lietuvoje tyrimų duomenis. Manytina, kad, naudojantis šiais šaltiniais, galima susidaryti objektyvesnį vaizdą apie nagrinėjamos teisės įgyvendinimo situaciją visuomenėje.

Studijų autoriai, remdamiesi interviu su ekspertais medžiaga bei kitais minėtais šaltiniais, įvardiję ir išnaginę konkrečios teisės įgyvendinimo srityje prioritetiškai spęstinas problemas, pateikia siūlymų, kaip geriau vykdyti valstybės įsipareigojimus dėl konkrečių teisių, t. y. kokių imtis teisinių, materialinių, institucinių, organizacinių priemonių ir (ar) kokiomis gairėmis vadovautis siekiant, kad būtų geriau užtikrintas žmogaus teisių įgyvendinimas.

Darsyk reikėtų pabrėžti, kad nepretenduojama atskleisti konkrečios teisės srities problemų visumą (nors, siekiant objektyvumo, studijose minimi ir kiti, tačiau autorių išsamiau neanalizuoti konkrečios teisės užtikrinimo trūkumai), o nustatomi ir nagrinėjami keli (paprastai 2–3) aktualiausi. Tiesa, reikia pripažinti, kad ir jų aktualumas, kaip parodė visų studijų autorių atlikti jų darbų vertinimai, gali būti nevienodas.

Tam, kad būtų kuo objektyviau nustatytos pirmiausia valstybėje spęstinos konkrečių teisių užtikrinimo problemos, tyrimo autoriai naudojos dar viena priemone. Žmogaus teisių padėties tyrimo dvylikos autorių grupė, susipažinusi su kiekvieno autoriaus darbu, jį aptarė, remdamasi autorių išskirtų problemų aktualumo nustatymo įverčiais. Autoriai vertino 1, 3 arba 5 balais kiekvieno autoriaus nagrinėjamos teisės užtikrinimo klausimų problemišumą. Remiantis šia įverčių skale, aukščiausias balas patvirtina didžiausią problemos, susijusios su konkrečios žmogaus teisės užtikrinimu, aktualumą ir rodo neatidėliotiną poreikį ją spęsti.

Kaip pirmiausia spęstinos studijose nurodomos tokios problemos, kurios reikšmingos didelėms žmonių grupėms ir kurios nesprendžiamos, nors valstybės mastu pripažinta būtinybė jas spęsti, ar kurių sprendimo būdai traktuojami kaip visiškai netinkami (neadekvatūs, neveiksmingi) (įvertis – 5). Kartu įvardijamos problemos, taip pat aktualios didelei visuomenės daliai, kurių sprendimo būdai, autorių manymu, galėtų būti tinkamesni, veiksmingesni (įvertis – 3). Mažiausia dėmesio skiriama menkesnio aktualumo, palyginti su minėtomis, problemoms, nors gali būti pripažįstama, kad ir jų tinkamas įveikimas gali būti žingsnelis įtvirtinant pakankamas žmogaus teisių garantijas (įvertis – 1).

Įverčių vidurkių apskaičiavimai ir jų apibendrinimai parodė, kad didžiausias įvertis autorių skirtas problemoms, kylančioms šių teisių užtikrinimosrityse: teisės į socialinę apsaugą (3,94), vartotojų teisių

¹² Tyrimų bendrovių „TNS LT“ ir „Gemius“ duomenis apie šio ir kitų informacinių priemonių auditorijas žr. lrytas.lt 2011 m. gruodžio 12 d. publikacijoje „Laikraščių saulėlydžio nematyti, portalų dienos auditorija dar tik vežasi spaudą“ [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<<http://bendraukime.lrytas.lt/-13236719561321554495-laikra%C5%A1%C4%8Di%C5%B3-saul%C4%97lyd%C5%BEio-nematyti-portal%C5%B3-dienos-auditorija-dar-tik-vežasi-spaud%C4%85.htm#>> (prisijungta 2013 m. sausio 2 d.). Taip pat „Gemius Audience“ tyrimų 2009 m. balandžio duomenis apie naujienų portalo 15 min.lt ir kitų informacinių priemonių skaitytojų auditoriją [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<http://www.15min.lt/pdf/15min_lt_balandis_Gemius_mazas.pdf> (prisijungta 2013 m. sausio 2 d.).

(3,88), teisės į nuosavybę (3,75), teisės į privatumą (3,59), asmens neliečiamumo garantijų (3,58), ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos (3,25), teisės į darbą (3,25), teisės į sveikatos apsaugą (asmens sveikatos priežiūros aspektu) (3,23), žodžio laisvės (3,05). Taigi matomas visų rūšių teisių, išskyrus politines, įgyvendinimo problemiškas; didžiausias autorių skirtas įvertis svyruoja tarp 3 ir 4, nepasiekė 5 – tai liudija, kad valstybėje nėra visiškai nesprenžiamų žmogaus teisių problemų. Toliau kitų teisių probleminių aspektų įverčiai išsidėsto taip: religijos laisvės – 2,59; teisės tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį – 2,42; teisės į teisingą teismą užtikrinimas įgyvendinimo 2,39; rinkimų teisės – 2,33; teisės į sveiką aplinką – 2,15; šeimos teisės į apsaugą – 2,08. Reikia pabrėžti, kad šie įverčiai yra autorių darbo tarpinis rezultatas – juo autoriai tik išreiškė savo nuomonę, bet šie vertinimai studijose neskelbiami.

Siūlome susipažinti su studijose paskelbtais tyrimo rezultatais. Tikimės, kad jie padės sulaukti įstatymų leidėjo dėmesio, skatins šalies gyventojams, kurie yra valstybės pamatas, užtikrinti geresnę žmogaus teisių apsaugą – tokią, kuri leistų patenkinti asmenų poreikius, puoselėti jų interesus.

Tyrimo vadovė dr. Lina Beliūnienė

ĮVADAS

Teisė dalyvauti valdant savo šalį – viena pagrindinių pilietinių teisių, kurią išreiškiančios nuostatos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) I skirsnyje: „Aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus“¹³; „Svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu“¹⁴, taip pat II skirsnyje: „Piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, taip pat teisę lygiomis sąlygomis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą. Piliečiams laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ar pareigūnų darbą, apskusti jų sprendimus. Draudžiama persekioti už kritiką. Piliečiams laiduojama peticijos teisė, kurios įgyvendinimo tvarką nustato įstatymas“¹⁵; „Piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę. Teisę būti išrinktam nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija ir rinkimų įstatymai“¹⁶. Šios bei rinkimų teisę apibūdinančios nuostatos įtvirtintos ir kituose Konstitucijos straipsniuose (pvz., apibūdinančiuose Lietuvos Respublikos Seimo (toliau – Seimas), Respublikos Prezidento, vietos savivaldos institucijų rinkimus), taip pat su jais susijusiuose konkrečiuose įstatymuose. Teisės dalyvauti valdant savo šalį pobūdį atskleidžia dvejų tipų nuostatos: susijusios su tiesioginiu piliečių demokratijos įgyvendinimu (referendumo, peticijos teisės, teisės kritikuoti valdžios atstovus, įstatymų leidybos iniciatyvos teisės institutai) bei susijusios su atstovaujamoju demokratijos įgyvendinimu (rinkimų teisės institutas).¹⁷ Tiriant teisės dalyvauti valdant savo šalį užtikrinimo padėtį, svarbus ir pilietybės klausimas – pilietybė determinuoja asmenų, turinčių teisę dalyvauti valdant savo šalį, ratą.¹⁸ Todėl galvojant apie emigracijos procesus, reikšmingas dvigubos pilietybės suteikimo klausimas.

Nacionaliniai ir tarptautiniai teisės dalyvauti valdant savo šalį įgyvendinimo lygio vertinimai yra ganėtinai teigiami, bet atskleidžia kai kuriuos neigiamus aspektus. Pavyzdžiui, 2008 metų tarptautinėje *Global Integrity* studijoje rinkimų ir pilietinio dalyvavimo teisės įgyvendinimas Lietuvoje įvertintas 93 taškais iš 100¹⁹. Tai yra vienas iš aukščiausių teisių įgyvendinimo įvertinimų (bendras Lietuvos rezultatas – 74 taškai iš 100). Kai kuriose kitose standartinėse žmogaus teisių įgyvendinimo apžvalgose ar ataskaitose teisės dalyvauti valdant savo šalį problemos iš esmės neminimos.²⁰ Be to, pabrėžtina, kad Europos pagrindinių teisių agentūros (toliau – Agentūra) ataskaitose išvelgiamos su nagrinėjama teise susijusios problemos kelia abejonių dėl jų pagrįstumo. Antai 2011 m. Agentūros ataskaitoje, aptariant rinkimų teisės tendencijas, nurodoma, kad kai kuriose savivaldybėse 2011 m. vykusiuose savivaldybių

¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucijos (*Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais)) 4 straipsnis.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 straipsnio 1 dalis.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 33 straipsnis.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 34 straipsnis.

¹⁷ Atsižvelgiant į tai, kad šioje studijoje siekiama atskleisti pagrindines teisės dalyvauti valdant savo šalį užtikrinimo problemas, platesnė teisės dalyvauti valdant savo šalį sampratos analizė pateikiama ankstesniame Teisės instituto atliktame žmogaus teisių tyrime, žr. Čepas A. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje. Leidinys parengtas pagal JTVP programos „Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą“. Vilnius: Naujos sistemos, 2005, p. 14–16.

¹⁸ Išskyrus rinkimų į savivaldybių tarybas atvejį, nes atstovus į šias tarybas gali rinkti ir pilietybės neturintys nuolat Lietuvoje gyvenantys asmenys (žr. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 2 straipsnį (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 86-4523)).

¹⁹ Global Integrity Report 2008, Lithuania [interaktyvu]. Prieiga per internetą:

<<http://report.globalintegrity.org/Lithuania/2008/scorecard>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

²⁰ Pvz., žr. Human Rights Report: Lithuania. U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2010 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2010/eur/154435.htm>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.); A Study on the Creation of the European Civil Society House (ECSH). Non-governmental Organisations' Information and Support Centre, 2012, Vilnius [interaktyvu]. Prieiga per internetą:

<http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&ved=0CCQQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.ecascitizens.eu%2Findex.php%3Foption%3Dcom_docman%26task%3Ddoc_download%26gid%3D909%26Itemid%3D&ei=_9EULGbpMSk4ATnzYDgDQ&usq=AFQjCNH5KQ7UfmXTckYEgQx5OmlOIF5w&sig2=umZaXoT1WVGzxQfEPdcH5Nw> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

tarybų rinkimuose buvo galima balsuoti elektroniniu būdu.²¹ Taip pat šioje ataskaitoje pateikiama klaidinga informacija apie tai, kad Lietuvoje visiems sutrikusios psichikos asmenims neleidžiama dalyvauti rinkimuose²². Reikėtų patikslinti, kad rinkimuose Lietuvoje neleidžiama dalyvauti tiems asmenims, kurie pripažinti neveiksniais, o neveiksniais pripažįstami tik tie psichikos sutrikimų turintys asmenys, kurie nesuvokia savo veiksmų arba negali jų valdyti.²³

Kalbant apie problemines nagrinėjamos teisės užtikrinimo sritis paminėtina, kad Žmogaus teisių stebėjimo institutas Žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje 2009–2010 m. apžvalgoje mini Lietuvos pilietybės suderinamumo su kitomis pilietybėmis problemą, rinkimų tvarkos pažeidimus bei ribotas tiesioginės demokratijos galimybes.^{24, 25}

Studijoje nagrinėjamu laiku piliečių dalyvavimo valdant savo šalį teisiniai aspektai analizuojami negausiai. V. Sinkevičius, I. Pukanasytė, E. Masnevaitė, S. Kavalnė ir A. Tilindė mokslo straipsniuose daugiausia dėmesio skyrė dvigubos pilietybės, reikalavimų Seimo nariams, teisės į laisvus rinkimus, politinių kampanijų finansavimo probleminiams aspektams.

Tolesniuose dviejuose šios studijos poskyriuose, remiantis interviu su ekspertais medžiaga bei kitais nurodytais šaltiniais, studijos autorių išskiriamos su teise tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį ir su rinkimų teise susijusios teisinio reguliavimo bei jų praktinio užtikrinimo probleminės sritys. Tai – konkretūs su teise tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį sietini klausimai: dvigubos pilietybės aspektas, įstatymų leidybos iniciatyvos teisės ir referendumų teisės įgyvendinimo apsunkinimai, peticijos teisės įgyvendinimo problemos, teisės kritikuoti valdžios institucijas ir pareigūnus ribojimo apraiškos. Taip pat nagrinėjami su teise dalyvauti valdant savo šalį per demokratiškai išrinktus atstovus susiję probleminiai aspektai (nepakankama psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių apsauga; užsienyje nuolat gyvenančių rinkėjų valios vaidmens problema), teisės būti išrinktam užtikrinimo problemos (asmenų lygiateisiškumo problema įgyvendinant teisę savarankiškai išsikelti kandidatui; proporcingos rinkėjų paramos kandidatui į Respublikos Prezidentus klausimas; lygiateisiškumo užtikrinimo problema finansuojant politines kampanijas), sisteminės rinkimų teisės ydos (rinkimų agitacija ir rinkėjų papirkimo atvejai; piktnaudžiavimo galimybės nustatant rinkėjo nuolatinę gyvenamąją vietą). Studijoje formuluojamos rekomendacijos, kaip tobulinti išvardytas sritis.

²¹ Žr. Europos pagrindinių teisių agentūros 2011 m. metinę ataskaitą, p. 185 [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2211-FRA-2012_Annual-Report-2011_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 23 d.).

²² Žr. Ten pat, p. 189. Apie šį patikslinimą žr. plačiau antroje studijos dalyje.

²³ Apie šį patikslinimą žr. plačiau antroje studijos dalyje.

²⁴ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010. Apžvalga. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalgos/Apzvalga_2009-2010_su%20virseliu_FINAL.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

²⁵ Apžvelgus studijoje tiriamojo laikotarpio informacinio interneto portalo „Delfi“ publikacijas, susijusias su nagrinėjamomis teisėmis, didelio komentarų skaičiaus sulaukė dvigubos pilietybės klausimas, rinkėjų papirkimo, referendumų skelbimo temos ir kt.

I. TEISĖS TIESIOGIAI DALYVAUTI VALDANT SAVO ŠALĮ UŽTIKRINIMO PROBLEMAS

Eglė Kavoliūnaitė-Ragauskienė

1.1. Teisės dalyvauti valdant savo šalį prielaida – dvigubos pilietybės klausimas

Ryšius su valstybe palaikantiems asmenims viena teisės dalyvauti valdant savo šalį prielaidų yra pilietybės turėjimas. Lietuvos gyventojų skaičiaus mažėjimas dėl emigracijos, ypač todėl, kad emigrantai, įgiję teisę rinktis, gauna kitos valstybės, kurioje gyvena, pilietybę, kelia susirūpinimą ir kalbant apie piliečių pareigas valstybei, ir apie teisę dalyvauti valdant savo šalį. Piliečių, galinčių balsuoti rinkimuose, skaičiaus mažėjimą iliustruoja pavyzdys – 2012 metais į rinkėjų sąrašą renkant atstovus į Seimą ir į referendume dėl naujos atominės elektrinės dalyvaujančiųjų sąrašą buvo įtraukta tik maždaug 2,59 milijono Lietuvos piliečių, t. y. maždaug 100 tūkst. mažiau nei rinkimuose į Seimą 2008 metais.²⁶

Nors Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) dar 2006 m. pripažino, kad remiantis Konstitucija, Lietuvos ir kitos valstybės pilietybę tuo pat metu galima turėti tik labai retais, išimtiniais, o ne paplitusiais atvejais²⁷, Seimas tik 2010 m. gruodį priėmė naują Pilietybės įstatymo redakciją. Nors Seimas siūlė leisti turėti dvigubą pilietybę gana plačiam asmenų ratui (įskaitant lietuvių kilmės asmenis, išvykusius iš Lietuvos Respublikos po 1990 m. kovo 11 d. ir įgijusius Europos Sąjungos ar Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos valstybės narės pilietybę)²⁸, Respublikos Prezidentė (toliau – Prezidentė) gražino Seimui šį įstatymą nepasirašytą su jos siūlomais pakeitimais²⁹, ir Seimas priėmė naujo Pilietybės įstatymo redakciją, atsižvelgęs į visus Prezidentės pataisymus, pagal kuriuos pilietybė suteikiama siauresniam nei Seimo anksčiau pasiūlytam asmenų ratui. Remiantis priimtu įstatymu, teisę turėti dvigubą pilietybę turi tik asmenys, išstremti ar pasitraukę iš Lietuvos iki 1990 m. kovo 11 d., bei jų palikuonys, taip pat asmenys, susituokę ir automatiškai gavę kitos valstybės pilietybę, taip pat įgiję pilietybę išimties tvarka, turintys pabėgėlio statusą ir dar keliais atvejais asmenys iki 21 metų.³⁰

Pagal aptariamą priimtą įstatymą dvigubos pilietybės nebegalės turėti asmenys, po 1990 m. kovo 11 d. išvykę iš Lietuvos ir įgiję kitos valstybės pilietybę, t. y. asmenys, kurie, tikėtina, palaiko ir nori palaikyti ryšius su Lietuva, moka kalbą ir galbūt ketina dalyvauti Lietuvos politiniame gyvenime. Užsienio lietuvių teigimu, po 1990 metų išvykusiems emigrantams labai svarbu dalyvauti Lietuvos gyvenime ir būti visaverčiais piliečiais.³¹

²⁶ Rinkimų rezultatai. Informacija iš Vyriausiosios rinkimų komisijos interneto svetainės. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/2012_seimo_rinkimai/output_lt/rezultatai_vienmand_apygardose/rezultatai_vienmand_apygardose1t_uras.html>

http://www.vrk.lt/2008_seimo_rinkimai/output_lt/rezultatai_vienmand_apygardose/rezultatai_vienmand_apygardose1tur_as.html (prisijungta 2013 m. sausio 4 d.).

²⁷ Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimą „Dėl teisės aktų, reguliuojančių Lietuvos Respublikos pilietybės santykius, nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 123-4650). Konstitucinis Teismas pripažino, kad Konstitucijos 12 straipsnio nuostata, jog asmuo gali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės piliečiu tik atskirais įstatymo numatytais atvejais, reiškia, kad tokie įstatymo nustatyti atvejai gali būti tik labai reti (atskiri), kad dvigubos pilietybės atvejai turi būti ypač reti – išimtiniai, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį dvigubos pilietybės atvejai būtų ne ypač retos išimties, bet paplitęs reiškinys.

²⁸ Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo projekto Nr. XIP-353GR 7 straipsnis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=386577&p_query=&p_tr2=> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

²⁹ Lietuvos Respublikos Prezidento dekreto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo gražinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“ (*Valstybės žinios*, 2010, Nr. 137-7013).

³⁰ Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 7 straipsnis (*Žin.*, 2010, Nr. 144-7361).

³¹ „Diena media“ inf. „Išėiviai prašo išimties pilietybės įstatyme“, *Kaunodiena.lt*, 2009 m. balandžio 24 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/iseiviai-praso-isimties-pilietybes-istatyme-214182>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.). Angelė Nelsienė teigė, kad „jie nori balsuoti, jie pažįsta savo vietovėse kandidatuojančius kandidatus, jie galvoja ateityje sugrįžti į Lietuvą. Mes apeliuojame į Seimą, kad Pilietybės įstatymas būtų pataisytas taip, kad lietuvių kilmės asmenys galėtų išlaikyti Lietuvos pilietybę“.

Prezidentės³², Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto pirmininko³³ bei kitų politikų teigimu, plėsti dvigubos pilietybės atvejų ratą galima tik referendumu Tautai pritarus Konstitucijos pakeitimui. Tačiau Pasaulio lietuvių bendruomenė skatina Seimą imtis dar vienos iniciatyvos dėl dvigubos pilietybės įteisinimo neorganizuojant referendumo šiuo klausimu.³⁴ Atsižvelgiant į minėtą Konstitucinio Teismo išaiškinimą, kad pagal Konstituciją dviguba pilietybė galima tik „labai retais, išimtiniais atvejais“, didelis dvigubos pilietybės suteikimo skaičius sunkiai galimas. Jei Seimas ir pasiryš dar kartą plėsti dvigubą pilietybę galinčių įgyti asmenų grupes, tikėtina, kad Konstitucinis Teismas dar kartą turės tikrinti, ar nebuvo peržengtos „labai retų, išimtinių atvejų“ ribos.

1.2. Asmenų dalyvavimas teisėkūros procese – įstatymų leidybos iniciatyvos teisės ir referendumų teisės įgyvendinimo apsunkinimai, peticijos teisės įgyvendinimo problemos

Vienas iš esminių teisės tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį užtikrinimo būdų – asmenų dalyvavimas teisėkūros procese. Šiame procese gyventojai gali dalyvauti įvairiomis formomis – tiek teikdami neprivalomo pobūdžio siūlymus ir komentarus dėl teisės aktų projektų, tiek teikdami peticijas, inicijuodami įstatymo leidybą ar referendumą.

Konsultacinė dalyvavimo teisėkūros procese funkcija susijusi su teisės gauti informaciją apie rengiamus teisės aktus užtikrinimu. Nors Seimo statute³⁵ nėra reikalavimo viešinti visų įstatymų projektų tekstus, bet Seimo duomenų bazėje³⁶ skelbiami visi gautų įstatymų projektų ir pasiūlymų rejestre esantys įstatymų projektų ir jiems pateiktų siūlymų tekstai. Pagal Seimo statuto nuostatas visuomenei svarstyti pateikiami tik tie įstatymų projektai, kurių pateikimui visuomenei svarstyti pritaria ne mažiau kaip 1/4 visų Seimo narių.³⁷ Praktikoje tik retais atvejais³⁸ nurodoma, kad įstatymo projektas teikiamas visuomenei svarstyti. Nurodant Seimo teisės aktų leidybos statistinius duomenis³⁹, nefiksuojaama informacija apie tai, kiek įstatymų projektų buvo pateikta visuomenei svarstyti, remiantis Seimo statuto nuostatomis, todėl sunku įvertinti, kiek kartų įstatymų projektai pagal numatytą procedūrą buvo pateikti svarstyti visuomenei. Paminėtina ir tai, kad, remiantis Seimo statutu, visuomenei svarstyti taip pat pateikiami visų konstitucinių įstatymų projektai.⁴⁰

Šiame kontekste svarbus 2012 m. rugsėjį priimtas Teisėkūros pagrindų įstatymas, kurio didžioji nuostatų dalis įsigalios 2014 m. sausį⁴¹. Remiantis šiuo įstatymu, „teisėkūroje vadovaujamosi šiais principais: (...) atvirumo ir skaidrumo, reiškiančiu, kad teisėkūra turi būti vieša, su bendraisiais interesais susiję teisėkūros sprendimai negali būti priimami visuomenei nežinant ir neturint galimybių dalyvauti, valstybės politikos tikslai, teisinio reguliavimo poreikis ir teisėkūroje dalyvaujantys subjektai turi būti žinomi, visuomenei ir interesų grupėms sudarytos sąlygos teikti pasiūlymus dėl teisinio reguliavimo visose teisėkūros stadijose, taip pat turi būti žinomi teisės aktų projektų rengimą inicijavę, teisės aktų

³² Bruno S. Prezidentė vetavo priešaringai vertinamą Pilietybės įstatymą, *Hamburgas.de*, 2010 m. lapkričio 20 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.hamburgas.de/2010/11/20/prezidente-vetavo-priestaringai-vertinama-pilietybes-istatyma/>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

³³ Stasys Šedbaras: reikėtų rengtis referendumui dėl dvigubos pilietybės. *BNS, alfa.lt*, 2010 m. lapkričio 28 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10425302/?Sedbaras..reiketu.rengtis.referendumui.del.dvigubos.pilietybes=2010-11-18_17-20> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

³⁴ Pasaulio lietuvių bendruomenės 2012 m. rugpjūčio 10 d. XIV Seimo rezoliucija dėl pilietybės [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://plbe.org/Aktualijos/PLB%20rez.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

³⁵ Lietuvos Respublikos Seimo statutas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 5-97.

³⁶ Žr. Dokumentų paieška. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/dokpaieska/forma_1.htm> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

³⁷ Lietuvos Respublikos Seimo statuto 143 straipsnio 3 dalis.

³⁸ Pvz., žr. Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo pakeitimo įstatymo projektą [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=225492&p_query=visuomenei%20svarstyti&p_tr2=1> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

³⁹ Žr. Seimo darbo statistiką. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=252&p_k=1> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁴⁰ Lietuvos Respublikos Seimo statuto 171³ straipsnio 2 dalis.

⁴¹ Remiantis Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymo 25 ir 26 straipsnių pakeitimo įstatymu (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 132-6642), Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymo (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 110-5564) nuostatos, išskyrus pastarojo įstatymo 25 ir 28 straipsnius, įsigalios 2014 m. sausio 1 d.

projektus parengę, numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimą atlikę subjektai ir teisinio reguliavimo stebėseną atliekantys subjektai“ (3 straipsnio 2 dalies 4 punktas). Minėto įstatymo 5 straipsnio 4 dalyje nurodyta, kad „teisės aktų informacinėje sistemoje sudaroma galimybė visiems asmenims paskelbti pasiūlymus dėl šioje sistemoje paskelbtų teisėkūros iniciatyvų ir teisės aktų projektų, taip pat dėl teisinio reguliavimo, kurio stebėseną atliekama“. 9 straipsnyje numatyta, kad „visi asmenys turi teisę teikti pasiūlymus dėl Teisės aktų informacinėje sistemoje paskelbto teisės akto projekto. Gautus pasiūlymus, kurie pateikti ne Teisės aktų informacinėje sistemoje, teisės aktų projektus rengiantys subjektai taip pat turi perkelti ir paskelbti Teisės aktų informacinėje sistemoje. Teisės akto projektą rengiantis subjektas įvertina visus pateiktus pasiūlymus“. Taigi šis įstatymas iš esmės išplečia asmenų galimybes teikti pastabas ir pasiūlymus dėl įstatymų ir kitų teisės aktų projektų bei įpareigoja teisės akto projektą rengiantį subjektą įvertinti visus pateiktus pasiūlymus. Dar neįsigaliojus šiam įstatymui, Seimo duomenų bazės interneto svetainėje pateikta rubrika „Valstybės ir savivaldybių institucijų teisės aktų projektų paieška“⁴², kurioje skelbiami visų valstybės institucijų rengiami teisės aktų projektai, ir kiekvieno projekto pabaigoje yra aktyvi nuoroda į vietą, kurioje bet kuris asmuo gali pateikti projekto komentarus. Iki Teisėkūros pagrindų įstatymo įsigaliojimo vienas reikšmingiausių žmogaus teisių apsaugos požiūriu teigiamai vertintinų pokyčių teisėkūros procese buvo teisingumo ministro inicijuota teisės aktų projektų privalomo skelbimo tvarka, pagal kurią buvo numatytas reikalavimas visų institucijų projektus skelbti vienoje vietoje.⁴³

Piliečiai gali tiesiogiai dalyvauti valdant savo šalį įgyvendinami įstatymų leidybos iniciatyvos teise. Remiantis Konstitucijos 68 straipsniu, įstatymų leidybos iniciatyvos teisę pagrečiui su Seimo nariais, Respublikos Prezidentu ir Vyriausybe turi Lietuvos Respublikos piliečiai. 50 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę, gali teikti Seimui įstatymo projektą, ir jį Seimas privalo apsvarstyti. Tokios iniciatyvos suteikimas pirmiausia siejamas su galimybe suformuluoti svarbiausius visuomenei klausimus, kurie būtų išspręsti pateikus juos Seimui ir priėmus atitinkamą įstatymą.

Nuo 2000 m. iki 2011 m. buvo inicijuota 14 piliečių įstatymų leidybos iniciatyvų dėl valstybės biudžeto rodiklių, valstybės biudžeto bendrosios dotacijos ir kompensacijos savivaldybėms, dėl valstybės valdymo kontrolės strateginiuose ūkio subjektuose išlaikymo, mokesčių, socialinio draudimo pensijų, Ignalinos atominės elektrinės darbo, valstybės politikų ir valstybės tarnautojų darbo apmokėjimo, Seimo narių darbo vertinimo, mokslo ir studijų tvarkos ir kitų klausimų.⁴⁴

Tačiau piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės praktinis įgyvendinimas yra keblus. Pirmiausia, net ir per nustatytą terminą surinkus reikiamą skaičių parašų (Lietuvos Respublikos piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatyme numatyta, kad per 2 mėnesius reikia surinkti 50 000 piliečių balsų⁴⁵), projektas svarstomas Seime.⁴⁶ Tai reiškia, kad projektas, parengtas pasinaudojus piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teise, kaip ir kiti įstatymų projektai, bendra tvarka svarstomas Seimo komitetuose ir plenariniuose posėdžiuose ir gali būti atmestas.

Apskritai Lietuvoje buvo tik vienas atvejis, kai piliečių įstatymų leidybos iniciatyva 2000 m. priimtas įstatymas – Pridėtinės vertės mokesčio 13 ir 14 straipsnių pakeitimo įstatymas.⁴⁷

Kita problema yra susijusi su parašų, kurių reikia, siekiant įgyvendinti piliečių įstatymų leidybos iniciatyvą, rinkimo būdu ir laiku. Inicijatyvinė grupė turi surinkti 50 000 parašų per 2 mėnesius – tai yra pavykę atlikti tik vos per daugiau nei pusę pradėtų iniciatyvų – 8 kartus iš 14.⁴⁸ Nuo 2008 metų nė viena iniciatyvinė grupė nespėjo surinkti minėto parašų skaičiaus. Gali būti keletas tokios nesėkmės priežasčių. Dažniausiai parašai renkami viešosiose erdvėse ir jiems įregistruoti reikia asmens duomenų, bet ne visi žmonės, besilankantys šiose erdvėse, turi asmens dokumentą ar savo asmens duomenis žino atmintinai.

⁴² Lietuvos Respublikos teisės aktų projektai. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.forma_l?p_fix=n> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁴³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės teisėkūros taisyklių ir teisinio reguliavimo stebėsenos pažymos pavyzdinės formos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 121-5212.

⁴⁴ Referendumų iniciatyvos. Informacija iš Vyriausiosios rinkimų komisijos interneto svetainės. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/referendumuiniatyvos/uiniatyvos.html>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁴⁵ Lietuvos Respublikos piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymo 9 straipsnio 1 dalis. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 1-5.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymo 2 straipsnio 1 dalis.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo 14 ir 15 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 108-3428.

⁴⁸ Referendumai. Informacija iš Vyriausiosios rinkimų komisijos interneto svetainės. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/referendum/>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

Kadangi elektroniniais valdžios vartais naudojasi ne mažiau kaip 32 proc. Lietuvos gyventojų⁴⁹, tikėtina, kad galimybė iniciatyvinėms grupėms rinkti parašus naudojantis elektroniniais valdžios vartais palengvintų parašų skaičiaus barjero įveikimą. Kita problema – trumpas parašų rinkimo terminas. Darytina prielaida, kad būtent dėl reikiamo parašų skaičiaus surinkimo sunkumų piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė nėra realiai įgyvendinta.

Atsižvelgiant į minėtus piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės reguliavimo apsunkinimus, įstatymo projektą Seimui pateikti galima daug paprastesniu būdu, naudojantis piliečių rinkimų apygardos Seimo nario tarpininkavimu. Pagrįstas ir perspektyvus projektas pasiūlomas Seimo nariui, ir jis gali projektą užregistruoti. Iš esmės piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė reiškia visiems reikšmingos idėjos iškėlimą ir parodymą Seimui, kad didelė piliečių grupė remia tą pasiūlymą. Atsižvelgiant į tai, piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė praktiškai pavirto politikų viešosiomis akcijomis, kai parašų rinkimą ir įstatymų projektų pateikimo iniciatyvos įgyvendinimą organizuoja ne piliečiai, o politinės partijos.⁵⁰

Pastaruoju metu buvo pateikti net du pasiūlymai, kuriais siekiama mažinti piliečių įstatymų leidybos iniciatyvų reikalavimus. 2009 m. pradėti rinkti parašai dėl referendumo paskelbimo siekiant, kad referendumui surengti pakaktų 100 tūkst., o ne šiuo metu reikalaujamų 300 tūkst. piliečių parašų. Dar vienas siūlymas – pripažinti referendumą įvykusių, jei jame dalyvautų ne mažiau piliečių nei praėjusiuose rinkimuose.⁵¹ 2010 m. rinkti parašai dėl Lietuvos Respublikos referendumo ir piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymų pakeitimo, siekiant pailginti parašų, reikalingų pateikti įstatymų leidybos iniciatyvai, surinkimo terminą nuo 2 iki 4 mėnesių bei pailginti parašų, būtinų paskelbti referendumui, surinkimo terminą nuo 3 iki 6 mėnesių.⁵² Tačiau ir šios iniciatyvos buvo nesėkmingos.

Svarbu ir tai, kad 2012 m. kovą buvo priimtas Konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas⁵³, pagal kurį piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos ir referendumo įstatymai įrašomi į Konstitucinių įstatymų sąrašą, vadinasi, šie įstatymai gali būti keičiami sudėtingesne nei įprastine tvarka: remiantis Konstitucijos 69 straipsnio 3 dalimi, ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Kitaip tariant, tiesioginės demokratijos įrankiai dėl administracinių suvaržymų iki šiol nebuvo naudojami efektyviai ir panašu, kad ateityje jie taip pat nebus pradėti veiksmingiau įgyvendinti.

Referendumai Lietuvoje organizuojami svarbiausiais Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimais.⁵⁴ Referendumai gali būti dviejų rūšių: privalomieji ir konsultaciniai (patariamieji). Dalis sričių, kurioms pakoreguoti būtina skelbti privalomąjį referendumą, tiesiogiai įvardyta Referendumo įstatyme⁵⁵: dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, pakeitimo; dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ nuostatų pakeitimo; dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų pakeitimo; dėl 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ pakeitimo; dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo tarptautinėse organizacijose, jeigu šis dalyvavimas yra susijęs su Lietuvos valstybės organų kompetencijos daliniu perdavimu tarptautinių organizacijų institucijoms ar jų jurisdikcijai. Įstatyme taip pat nurodyta, kad privalomieji referendumai gali būti rengiami ir dėl kitų įstatymų ar jų nuostatų, kuriuos siūlo referendumu svarstyti 300 tūkstančių turinčių rinkimų teisę piliečių ar Seimas. Konsultaciniai (patariamieji) referendumai gali būti rengiami kitais svarbiausiais Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimais, bet juos referendumu svarstyti taip pat siūlo 300 tūkstančių turinčių rinkimų teisę

⁴⁹ Elektroninis surašymas leido išbandyti Elektroninių valdžios vartų pajėgumus. Duomenys iš Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <<http://www.ivpk.lt/old/main-news.php?cat=30&n=1184>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁵⁰ Čepas A. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje. Leidinys parengtas pagal JTVP programos „Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksnių Lietuvos Respublikoje planą“. Vilnius: Naujos sistemos, 2005, p. 22.

⁵¹ Referendumo iniciatoriai pripažino kapituliaciją. BNS, *alfa.lt*, 2009 m. rugpjūčio 27 d. [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10287972/?Referendumo.iniciatoriai.pripazino.kapituliave=2009-08-27_18-31> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁵² Socialliberalams nepavyko surinkti parašų teikti įstatymų pataisoms, BNS, *alfa.lt*, 2010 m. rugsėjo 7 d. [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<http://www.alfa.lt/straipsnis/10407404/?Socialliberalams.nepavyko.surinkti.parasu.teikti.istatymu.pataisoms=2010-09-07_19-05> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁵³ Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 36-1772.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 straipsnio 1 dalis.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2570.

piliečių ar Seimas.⁵⁶ Taigi nėra procedūrinių skirtumų piliečiams ketinant inicijuoti privalomąjį ar patariamąjį referendumą.

Panašių problemų kyla ir dėl referendumų organizavimo. Surinkti 300 000 turinčių rinkimų teisę piliečių parašų yra sunku dėl tų pat priežasčių, kaip ir piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos atveju. Remiantis Lietuvos referendumų statistikos duomenimis, net 8 referendumai (visuotinės apklausos) iš visų iki 2012 m. įvykusių referendumų įvyko nuo 1991 metų iki 1996 metų. Po 1996 metų buvo surengti tik 2 referendumai. Tačiau nuo 1996 metų iki šiol kur kas daugiau atvejų, kai nesurenkami referendumui inicijuoti būtini gyventojų parašai. Iš viso užfiksuota 19 iniciatyvų, kai nepavyko surinkti reikiamo parašų skaičiaus. Iš šių 19 atvejų 17 iniciatyvų bandyta įgyvendinti po 1996 metų. Nuo 2008 metų nurodomi 6 nesėkmingi bandymai inicijuoti referendumus. Tokie skaičiai sudaro prielaidą manyti, kad Lietuvos gyventojai vis pasyviau dalyvauja tvarkant krašto reikalus. Antra vertus, pirmieji referendumai ir apklausos susiję su svarbiausiais nepriklausomos Lietuvos sprendimais, todėl suprantama, kad gyventojai buvo ypač suinteresuoti ir motyvuoti dalyvauti tokiuose referendumuose.

Kad referendumas būtų sėkmingas, t. y. įvyktų, nustatyti skirtingi privalomojo ir konsultacinio referendumo rezultatai. Pakeisti Konstitucijos 1 straipsnio nuostatos „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, taip pat 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ praktiškai, matyt, neįmanoma, nes pagal įstatymą tam reikia ne mažiau kaip 3/4 piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus, pritarimo.⁵⁷

Pagal Referendumo įstatymą sprendimas dėl Konstitucijos I skirsnio „Lietuvos valstybė“ bei XIV skirsnio „Konstitucijos keitimas“ nuostatų pakeitimo galėtų būti priimtas, jeigu tam pritartų daugiau kaip pusė piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus.⁵⁸ Sprendimas dėl kitų klausimų, įstatymų ar jų nuostatų referendumu gali būti priimtas, jeigu tam pritaria daugiau kaip pusė referendume dalyvavusių piliečių, bet ne mažiau kaip 1/3 piliečių, turinčių rinkimų teisę ir įrašytų į rinkėjų sąrašus. Svarbu pasakyti, kad rengiantis 2003 m. gegužės 10–11 dienomis vykusiam referendumui dėl Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą, 2003 m. vasario 25 d. Referendumo įstatymo 7 straipsnis buvo papildytas numatant, kad sprendimas privalomajame referendume dėl Lietuvos Respublikos dalyvavimo tarptautinėse organizacijose, jeigu šis dalyvavimas yra susijęs su Lietuvos valstybės organų kompetencijos daliniu perdavimu tarptautinių organizacijų institucijoms ar jų jurisdikcijai, laikomas priimtu, jeigu tam pritarė daugiau kaip pusė referendume dalyvavusių piliečių.⁵⁹ Akivaizdu, kad toks pakeitimas buvo padarytas baiminantis per mažo piliečių, pasisakančių už įstojimą į Europos Sąjungą, aktyvumo. Sprendimas konsultaciniame referendume priimamas, jei referendume dalyvavo daugiau kaip pusė piliečių ir konkretaus sprendimo priėmimui pritarė ne mažiau kaip pusė jame dalyvavusių piliečių.⁶⁰

Sėkmingų privalomųjų referendumų, t. y. tokių referendumų, kuriuose buvo priimtos tam tikros nuostatos, buvo tik keturi. Tiesa, pirmasis įvyko 1991 metais, dar prieš priimant Referendumo įstatymą, ir jis buvo vadinamas ne referendumu, o gyventojų visuotine apklausa. Buvo pritarta dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės. Kiti referendumai, kuriais pasisakė priimti tam tikrus sprendimus, – tai referendumas dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos Federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo, referendumas Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti, įvykęs 1992 metais, bei referendumas dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje, įvykęs 2003 m.⁶¹ Tai, kad per 21 metus buvo inicijuoti tik 25 referendumai, ir tuo labiau tai, kad tik keturi iš inicijuotųjų referendumų buvo sėkmingi, leidžia manyti, kad referendumai Lietuvoje nėra praktiškai svarbi piliečių dalyvavimo valdant savo šalį forma. Kaip ir piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės atveju, referendumo instituto

⁵⁶ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 5 straipsnis.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ 2 straipsnis (*Valstybės žinios*, 1991, Nr. 6-166) bei Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 7 straipsnio 2 dalis. Reikalavimai, keliami šios nuostatos pakeitimui, tiesiogiai įtvirtinti Konstitucijos sudėtinės dalies – 1991 m. vasario 11 d. Lietuvos Respublikos konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ (*Valstybės žinios*, 1991, Nr. 6-166) 2 straipsnyje: „tik visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių, turinčių aktyviają rinkimų teisę“.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 7 straipsnio 3 dalis.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 7, 11, 13, 35, 43, 50, 51, 54, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 78 (1) straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 21-874.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 8 straipsnio 2 dalis.

⁶¹ Referendumai. Informacija iš Vyriausiosios rinkimų komisijos interneto svetainės. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/2340/referendumai2012-06.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

neveikimą gali lemti tiek piliečių nusivylimas ir netikėjimas, kad savo balsu jie kažką gali išspręsti, tiek procedūriniai trukdžiai. Kaip ir rinkimų teisės atveju, tikėtina, kad balsavimas referendume internetu taip pat sudarytų galimybę didesnei piliečių daliai pareikšti savo nuomonę.

Panašiai kaip ir piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės atveju referendumo inicijavimas neretai virsta politinių jėgų kovos įrankiu. Pavyzdžiui, 2012 metais kilo daug diskusijų dėl to, ar reikia organizuoti referendumą dėl naujos atominės elektrinės statymo. 2012 m. pirmojoje pusėje buvo įregistruotos keturios referendumų iniciatyvinės grupės. Net dvi iš jų susijusios su naujos atominės elektrinės statyba. Viena grupė, įregistruota kovo mėnesį, siekė priimti privalomą sprendimą, kuris buvo formuluojamas taip: „Sprendimas statyti branduolinę (atominę) elektrinę Lietuvos Respublikos teritorijoje priimamas tik Tautos referendumu.“⁶² Antroji iniciatyvinė grupė, įregistruota 2012 m. balandžio mėn., siekė priimti Draudimo projektuoti, statyti ir eksploatuoti branduolines (atomines) elektrines Lietuvos teritorijoje įstatymo projektą. Energetikos ministro Arvydo Sekmoko teigimu, antiatominės energetikos šalininkų siūlomas referendumas dėl atominės elektrinės statymo Lietuvoje per brangus ir nelogiškas. Ministro nuomone, tokie klausimai kaip energetikos politika turi būti sprendžiami ne gyventojų apklausa, bet išrinktų į Seimą asmenų.⁶³ Tačiau opozicijoje esantys politikai, atvirkščiai, teigė, kad toks visuotinai svarbus klausimas turi būti sprendžiamas referendumu. 2012 m. kovo mėn. 38 Seimo nariai⁶⁴ pateikė Seimui Seimo nutarimo dėl referendumo paskelbimo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje projektą⁶⁵ ir nepaisydamas to, kad jam nepritarė Vyriausybė⁶⁶, Seimas 2012 m. liepos 16 dieną priėmė nutarimą dėl referendumo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje paskelbimo.⁶⁷ 2012 m. spalio 28 d. kartu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą buvo surengtas konsultacinis referendumas, kuriame piliečiams buvo siūloma pritarti arba nepritarti teiginiui „Pritariu naujos atominės elektrinės statybai Lietuvos Respublikoje“. Referendume dalyvavo 52,58 proc. rinkėjų, iš jų 62,68 šiam teiginiui nepritarė. Tai reiškia, kad šis referendumas įvyko ir piliečiai pasisakė prieš naujos atominės elektrinės statybą Lietuvos Respublikoje. Atsižvelgiant į tai, kad referendumas ne privalomas, o patariamasis, politikai neretai reiškia nuomonę, kad jo rezultatai neužkerta kelio naujos atominės elektrinės statybai, kad tauta iš esmės neišreiškė prieštaravimo atominės elektrinės statybai. Pavyzdžiui, Prezidentė pabrėžė, kad savo valią pareiškė tik dalis gyventojų, o atominės elektrinės nauda abejoja mažiau nei trečdalis galinčių balsuoti⁶⁸. Buvęs ministras pirmininkas Andrius Kubilius neatmeta naujo referendumo galimybės, detaliau išsiaiškinus visus projekto skaičius.⁶⁹ Tokia situacija leidžia manyti, kad net ir įvykus referendumui, į tautos valią neketinama atsižvelgti. Žinoma, tokie pavyzdžiai tik menkina gyventojų pasitikėjimą teisės valdyti savo šalį dalyvaujant referendumuose galimybėmis.

2012 m. gegužės mėnesį įregistruota trečioji referendumo iniciatyvinė grupė, kuri siūlė priimti Konstitucijos 55, 56 ir 57 straipsnių pakeitimo įstatymo projektą. Juo siekta penkių pagrindinių dalykų: pirma, sumažinti Seimo narių skaičių nuo 141 iki 101 nario, antra, apriboti parlamentarų kadencijų skaičių, kad Seimo narys iš eilės galėtų būti renkamas tik dvi kadencijas, trečia, prailginti Seimo nario kadencijos trukmę iki 5 metų, ketvirta, perkelti Seimo rinkimų datą iš rudens į pavasarį, penkta, stiprinti

⁶² Referendumo iniciatyva. Iniciatyvinės grupės „Žmonės sprendžia“ interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.zmonessprendzia.lt>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁶³ A. Sekmokas: referendumui dėl AE statymo nėra pinigų. *delfi.lt*, 2012 m. gegužės 14 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://m.delfi.lt/verslas/article.php?id=58711115>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁶⁴ Buvo pasirašę 39 Seimo nariai, vėliau vienas savo parašą atšaukė.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl referendumo paskelbimo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje“ projektas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=420880> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁶⁶ Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės išvadą Seimo nutarimo „Dėl referendumo paskelbimo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje“ projektui [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=424855&p_query=&p_tr2=2> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl referendumo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje paskelbimo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 85-4457.

⁶⁸ D. Grybauskaitė: AE nauda abejoja mažiau nei trečdalis balso teisę turinčių piliečių. *delfi.lt*, 2012 m. spalio 15 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://verslas.delfi.lt/energetics/dgrybauskaite-ae-nauda-abejoja-maziau-nei-treccalis-balso-teise-turinciu-pilieciu.d?id=59760631#ixzz2A0r2ZUOI>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁶⁹ Premjeras neatmeta dar vieno referendumo dėl VAE galimybės. BNS, *delfi.lt*, 2012 m. spalio 18 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://verslas.delfi.lt/energetics/premjeras-neatmeta-dar-vieno-referendumo-del-vae-galimybes.d?id=59786809#ixzz2A0sAhNJA>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

Seimo įstatymų leidybos kompetencijas.⁷⁰ Trys (iš keturių) 2012 metais įregistruotų referendumų iniciatyvų sudarė piliečiams galimybę internetu registruoti savo parašus. Tačiau, kaip matyti iš parašų rinkimo statistikos, žmonės registravosi gana vangiai: per 4–5 savaites vidutiniškai buvo surinkta tik 250–500 parašų.⁷¹ Visos keturios iniciatyvos buvo nesėkmingos, nes nebuvo surinkta pakankamai parašų (daugiausiai surinkta gegužę — 123 641 parašai⁷²). Šie maži skaičiai verčia abejoti, ar tikrai galimybė balsuoti internetu padidintų dalyvavimą Seimo rinkimuose ar balsuojant referendume. Antra vertus, tikėtina, kad asmenys nesiregistruoja E-rinkimai interneto svetainėje dėl kitų priežasčių – baimės, kad nebus užtikrinta asmens duomenų apsauga, arba nežinojimo, kad tokia svetainė yra, nes apie šią svetainę mažai informuojama.

Panašiai kaip ir dėl įstatymų leidybos iniciatyvos, menkai tikėtina, kad ateityje referendumai bus sėkmingiau pasitelkiami piliečių valiai išreikšti. Nepavykus anksčiau aptartoms iniciatyvoms dėl reikiamo surinkti parašų skaičiaus norint paskelbti referendumą sumažinimo nuo 300 000 iki 100 000 bei pripažinti referendumą įvykusių, jei jame dalyvautų ne mažiau piliečių nei praėjusiuose rinkimuose, taip pat nepavykus iniciatyvai pailginti parašų dėl referendumo paskelbimo terminą nuo 3 iki 6 mėnesių, panašu, kad ateityje nebus įmanoma kelti tokių iniciatyvų. O Referendumų įstatymą įrašius į Konstitucinių įstatymų sąrašą, kaip jau buvo minėta, jis galės būti keičiamas ne įprastine tvarka, o ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma.

Kiekvienas pilietis pavieniui gali kreiptis į Seimo, Vyriausybės ar savivaldybių peticijų komisijas, kai siūloma spręsti klausimus dėl žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ar įgyvendinimo; valstybės ir savivaldybės institucijų reformavimo ar kitus svarbius visuomenei, savivaldybėms ar valstybei klausimus.⁷³

Konstitucijos 33 straipsnio 3 dalimi piliečiams laiduojama peticijos teisė, kurios įgyvendinimo tvarką nustato įstatymas. Nuo 1999 m. liepos, kai buvo priimtas Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas, Peticijos teise piliečiai naudojasi kur kas dažniau nei piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teise. Antai 2011 m. Seimo Peticijų komisija gavo 214 kreipimūsi, iš kurių 198 buvo pripažinti peticijomis ir jos buvo priimtos nagrinėti. Taigi peticijomis pripažinta 92,52 proc. visų gautų kreipimūsi. Tai – pirmas kartas Peticijų komisijos darbe, kai peticijomis buvo pripažinta tokia didelė visų kreipimūsi dalis. Galima palyginti, Peticijų komisija 2009 m. pripažino peticijomis 53,85 proc. kreipimūsi, 2008 m. – 42,11 proc. kreipimūsi, 2007 m. – 53,85 proc. kreipimūsi.⁷⁴ Tačiau tokį aukštą kreipimūsi gavimo rodiklį ir aukštus kreipimūsi pripažinimo peticijomis rodiklius galima išvysti tik Seimo peticijų komisijoje. Remiantis Teisės instituto atliktu tyrimu dėl 2003–2009 metais gautų ir išnagrinėtų peticijų Seimo, Vyriausybės ir savivaldybių peticijų komisijose, buvo nustatyta, kad Seimo peticijų komisija per metus aukščiau nurodytu laikotarpiu gavo nuo 15 iki 56 prašymų, iš kurių peticijomis skirtingais metais pripažino nuo 30 iki 53 procentų kreipimūsi, Vyriausybės peticijų komisija gavo 10–18 kreipimūsi per metus, iš kurių peticijomis pripažino nuo 38 iki 55 procentų kreipimūsi, o remiantis 50 savivaldybių pateiktais duomenimis, konstatuota, kad daugumoje savivaldybių (38) negauta nė vieno kreipimosi, keliose iš šių savivaldybių nesudarytos peticijų komisijos. Be to, Alytaus miesto ir rajono, Prienų, Lazdijų, Kėdainių, Klaipėdos, Kauno, Ukmergės rajonų, Elektrėnų, Birštono savivaldybių peticijų komisijos 2003–2009 metais iš viso gavo 17 kreipimūsi, iš kurių 7 pripažinti peticijomis. Daugiau kreipimūsi gauta Kauno miesto (32), Klaipėdos miesto (15) ir Telšių rajono (17) savivaldybėse. Vilniaus ir Klaipėdos miestų savivaldybių peticijų komisijos daugiau kaip pusę gautų kreipimūsi pripažino peticijomis, Kauno miesto savivaldybės peticijų komisija – pavieniūs kreipimūsi, Telšių rajono – nė vieno kreipimosi nepripažino peticija.⁷⁵ Tačiau kalbant apie realų peticijų kaip piliečių teisės dalyvauti valdant savo šalį poveikį, peticijų, kurios virto įstatymais, nėra. 2012 metais buvo atmesti visi 5 Seimo

⁷⁰ Referendumai. Informacija iš Vyriausiosios rinkimų komisijos interneto svetainės. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/2340/referendumai2012-06.pdf>> (prisijungta 2013 m. sausio 4 d.).

⁷¹ Žr. E-rinkimai interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<https://www.erinkimai.lt/lt/>> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.).

⁷² Informacija iš Vyriausiosios rinkimų komisijos interneto svetainės. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/referendum/>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁷³ Lietuvos Respublikos peticijų įstatymo 3 ir 6 straipsniai (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 66-2128).

⁷⁴ Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2011 m. darbo ataskaita [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁷⁵ Žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą „Dėl peticijų teikimo, svarstymo ir išvadų įgyvendinimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 40-1907.

peticijų komisijos Seimui svarstyti pateikti pagal peticijas suformuluoti siūlymai.⁷⁶ 2011 metais peticijos pagrindu buvo parengtas Transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo 11 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, bet jis iki šiol dar nėra priimtas. Kitos 12 Seimui pateiktų peticijų buvo atmestos.⁷⁷ 2010 metais Seimą pasiekė 7 peticijos, visos buvo atmestos.⁷⁸ 2009 metais iš 11 pateiktų Seimui peticijų tik viena buvo pripažinta tenkintina, bet ir ji nebuvo įgyvendinta įstatymu.⁷⁹

1.3. Teisės kritikuoti valdžios institucijas ir pareigūnus ribojimo apraiškos

Piliečių teisė kritikuoti valdžios institucijas yra įtvirtinta Konstitucijos 33 straipsnio 2 dalyje, kurioje numatyta: „Piliečiams laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ar pareigūnų darbą, apskusti jų sprendimus. Draudžiama persekioti už kritiką.“ Vis dėlto žmogaus teisių ekspertai pastebi, kad tam tikriems politikams ar politinėms grupėms nepalankiems asmenims kartais bandoma klijuoti etiketę („tas žmogus diskredituoja valstybę“ ir pan.), todėl daromas neigiamas poveikis žmogaus karjerai. Tokie nepalankių asmenų apibūdinimai ar už kritiką šiems asmenims kylanti neigiamo poveikio jų karjerai grėsmė riboja asmenų pasiryžimą kritikuoti valdžios institucijas.⁸⁰ Konkrečių pavyzdžių galima rasti žiniasklaidoje. Antai 2012 metų kovo mėnesį Seimo Atominės energetikos komisijos pirmininkas naujos atominės jėgainės statybos priešininkus pavadino remiančiais Lietuvai nieko gero nelinkinčias jėgas.⁸¹

Žmogaus teisių stebėjimo institutas atkreipė dėmesį į mėginimus užgniaužti teisę kritikuoti valdžios institucijas, prisidengus Konstitucija. 2007 metų spalio mėnesį išplatintas viešas šio instituto pareiškimas, kuriuo reaguota į viešą pasisakymą apie negalimumą kritikuoti Konstitucinį Teismą, nes tik pastarasis gali spręsti, ar jo priimti nutarimai yra teisingi. Lietuvos televizijos laidoje „Spaudos klubas“ buvo teigiama, kad tauta, referendumu priėmusi Konstituciją, atidavė Konstituciniam Teismui išimtinę teisę kalbėti konstitucingumo tema. Teisės profesorius pareiškė nepakęšias studentų kritinių pasisakymų Konstitucinio Teismo nutarimų atžvilgiu.⁸² Ypač daug teisininkų pasisakymų, skatinančių nekritikuoti Konstitucinio Teismo nutarimų, pasigirdo po to, kai Konstitucinis Teismas priėmė nutarimą dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos.⁸³

Teisės kritikuoti valdžios įstaigas ir pareigūnus įgyvendinimo valstybės tarnyboje klausimas aktualus kiek kitokiu aspektu. Konstitucinis Teismas 1998 metų nutarime⁸⁴ pripažino, kad atsižvelgiant į valdininko teisinio statuso ypatumus yra galimi tam tikri jo pilietinių teisių ribojimai, bet pabrėžė, kad reikia atsižvelgti į poreikį riboti pilietines teises. Teismas pripažino, kad tuomečio Lietuvos Respublikos

⁷⁶ Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2012 m. nagrinėti kreipimaisi, peticijos ir dėl jų priimti sprendimai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.).

⁷⁷ Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2011 m. nagrinėti kreipimaisi, peticijos ir dėl jų priimti sprendimai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.).

⁷⁸ Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2010 m. nagrinėti kreipimaisi, peticijos ir dėl jų priimti sprendimai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.).

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2009 m. nagrinėti kreipimaisi, peticijos ir dėl jų priimti sprendimai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.).

⁸⁰ Pilietinė visuomenė. Leidinyje: Lietuvos atsparumo korupcijai tyrimas. Autorių kolektyvas. Vilnius: „Transparency International“ Lietuvos skyrius, 2012, p. 241.

⁸¹ Žr. R. Žilinskas: referendumo idėja palaikantys parlamentarai remia Lietuvai nieko gero nelinkinčias jėgas. ELTA, *delfi.lt*, 2012 m. kovo 22 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą:

<<http://verslas.delfi.lt/energetics/rzilinskas-referendumo-ideja-palaikantys-parlamentarai-remia-lietuvai-nieko-gero-nelinkincias-jegas.d?id=57090395>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁸² Žmogaus teisių stebėjimo instituto 2007 m. veiklos ataskaita [interaktyvi]. Prieiga per internetą:

<http://www.hrmi.lt/uploaded/ZTSI%20Veiklos%20ataska/ZTSI_ataskaita_uz_2007_DS_20081105.pdf>

(prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁸³ Pavyzdžiui, žr. Jackevičius M. J. Sabatauskas: sudėjus visus M. Adomėno „nuopelnus“, galima mąstyti ir apie apkaltą [interaktyvu]. Prieiga per internetą:

<<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/jsabatauskas-sudejus-visus-madomeno-nuopelnus-galima-mastyti-ir-apie-apkalta.d?id=50159548>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

⁸⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 20 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 25-650.

valdininkų įstatymo 20 straipsnio 3 dalies nuostata, pagal kurią B lygio valdininkai, per visuomenės informavimo priemones, politinius ir kitus visuomeninius renginius (išskyrus, kai tokie pareiškimai padaromi vykstant Seimo, Respublikos Prezidento ar savivaldybių tarybų rinkimų agitacijai) pareiškę apie savo nesutikimą su Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės vykdoma politika, savo sprendimais ar veiksmais privalo ne vėliau kaip per 14 dienų atsistatydinti, o jeigu atsistatydinti atsisako, jie atleidžiami iš darbo įstatymų nustatyta tvarka ir laikomi atleistais iš valstybės valdymo tarnybos, prieštarauja Konstitucijai. Galiojančio Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 3 straipsnio 1 dalyje⁸⁵ numatyta, kad valstybės tarnyba grindžiama, *inter alia*, lojalumo principu. Tačiau atrodo, kad šis principas įgyvendinamas ne kaip lojalumo reikalavimas valstybei, bet sistemai, kurioje tarnautojas dirba. Minėtame 1998 m. nutarime Konstitucinis Teismas taip pat konstatavo, jog „viešai pareikšta valstybės tarnautojo negatyvi kritika gali labiau pakenkti valstybės valdžios institucijų prestižui, priklausomai nuo aplinkybių gali reikšti nesutikimą su Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės vykdoma politika, jų sprendimais ar veiksmais“. Šiame kontekste svarbi Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika, pagal kurią valstybės pareigūnas gali kritikuoti valstybės institucijų priimtus aktus tada, kai jie neturi pareigos jų vykdyti, taip pat, kai išsako savo asmeninę, o ne įstaigos ar institucijos, kurioje dirba, nuomonę.⁸⁶ Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad lojalumo principas praktikoje, ypač neformaliai susiklosčiusioje valstybės institucijų ir įstaigų veikloje, kurioje patikimi ir teisme reikšmingi įrodymai sunkiai surenkami, taikomas griežčiau nei tą nustato Konstitucinio Teismo ir Vyriausiojo administracinio teismo praktika. Antai „*Transparency International*“ Lietuvos skyriaus atliktame tyrime nurodoma, kad iš konfidencialių pokalbių su valstybės tarnautojais galima spręsti, jog šie patys verčiami neviešinti informacijos apie jiems daromą spaudimą. Tai patvirtina faktas, kad prašę neviešinti pareigų ir pavardžių valstybės tarnautojai, susiduriantys su valstybės tarnautojų atleidimu iš tarnybos, atsisako pateikti komentarus apie tai, ar dažnai valstybės tarnautojai atleidžiami iš darbo politiniais motyvais, prisidengus Valstybės tarnybos įstatymo nuostatomis.⁸⁷

Taigi, nors baudžiamoji atsakomybė ar kitos, ne tokios griežtos priemonės už valdžios įstaigų ar pareigūnų darbo kritiką nėra taikomos, bet teisę kritikuoti varžo valdžioje esančių pareigūnų statusas, o kiti kritikuojantys asmenys gali užsitraukti neformalią valdžios institucijų nemalonę.

⁸⁵Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 45-1708 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

⁸⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁸-259-04.

⁸⁷ Vienas neoficialiai paklausto asmens atsakymas buvo toks: „Turime balansuoti ant ribos: matome viena, bet turime ginti priešingą interesą“. Žr. Viešasis sektorius. Leidinyje: Lietuvos atsparumo korupcijai tyrimas. Autorių kolektyvas. Vilnius: „Transparency International“ Lietuvos skyrius, 2012, p. 98.

II. RINKIMŲ TEISĖS UŽTIKRINIMO PROBLEMOS

Johanas Baltrimas

2.1. Teisė dalyvauti valdant savo šalį per demokratiškai išrinktus atstovus

2.1.1. Nepakankama psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių apsauga

Konstitucijos 34 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtintas absoliutus draudimas teismo pripažintiems neveiksniais asmenims dalyvauti rinkimuose. Šioje studijos dalyje aptariama problema iš dalies kyla dėl šio draudimo absoliutumo – tokiu teisiniu reguliavimu kai kuriais atvejais sudaromos sąlygos nepagrįstai riboti proto negalia turinčių ar sergančių psichine liga asmenų teisę balsuoti rinkimuose.

Tarptautiniuose teisės aktuose, susijusiuose su žmonių su negalia teisių apsauga, paprastai yra pabrėžiama, kad bet kokie negalia turinčių asmenų teisių ribojimai privalo būti pagrįsti ir proporcingi. 2004 m. priimtos Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos dėl psichinių sutrikimų turinčių asmenų žmogaus teisių ir orumo apsaugos⁸⁸ 4 straipsnyje yra nurodyta, kad psichinių sutrikimų turintiems asmenims turi būti užtikrintas visų jų pilietinių ir politinių teisių įgyvendinimas. Taip pat šiame akte yra pabrėžta, kad „bet kokie šių teisių ribojimai turi būti suderinami su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatomis ir neturėtų būti grindžiami vien faktu, kad asmuo turi psichinį sutrikimą“. Kitame svarbiame dokumente – 2010 m. Lietuvoje ratifikuotos⁸⁹ Jungtinių Tautų neigaliųjų teisių konvencijos⁹⁰ 12 straipsnyje yra numatyta, kad „valstybės užtikrina, kad asmenys su negalia galėtų įgyvendinti savo teisinį veiksnumą lygiais pagrindais su kitais visose gyvenimo srityse“, o „visos priemonės, susijusios su teisinio veiksnumo įgyvendinimu, suteiktų tinkamas ir veiksmingas garantijas, kurios padėtų užkirsti kelią piktnaudžiavimui pagal tarptautinę žmogaus teisių teisę.“⁹¹ Apie rinkimų teisę šios konvencijos 29 straipsnyje yra numatyta, kad valstybės, šios konvencijos šalys, išpareigoja užtikrinti, kad neigalieji galėtų veiksmingai ir visapusiškai dalyvauti politiniame ir visuomenės gyvenime lygiai su kitais asmenimis tiesiogiai ar per laisvai pasirinktus atstovus, įskaitant neigaliųjų teisę ir galimybę balsuoti ir būti išrinktiems.

Teisė dalyvauti rinkimuose yra įtvirtinta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK) Pirmojo protokolo 3 straipsnyje⁹². Šios teisės turinį aptariamo klausimo atžvilgiu Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) yra iš dalies atskleidęs sprendime byloje *Alajos Kiss v. Vengrija*⁹³. Šioje byloje buvo sprendžiama, ar nebuvo neteisėtai atimta rinkimų teisė asmeniui, kuriam diagnozuota maniakinė depresija, ir dėl to, remiantis Vengrijos civiliniu kodeksu, apribotas šio asmens civilinis veiksnumas. Pabrėžtina, kad asmuo dėl psichikos sutrikimo pripažintas ne visiškai neveiksniu, o

⁸⁸ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija dėl psichinių sutrikimų turinčių asmenų žmogaus teisių ir orumo apsaugos, 2004 m. rugsėjo 22 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą:

<<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=775685&Site=CM>> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).

⁸⁹ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų Neigaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo ratifikavimo. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 67-3350.

⁹⁰ Jungtinės Tautos. Jungtinių Tautų Neigaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).

⁹¹ Lietuvos Respublikos Seimo elektroninėje teisės aktų paieškos bazėje pateikiamas lietuviškas šių nuostatų vertimas ne visiškai toks pats. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).

⁹² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos pirmasis protokolas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/009.htm>> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.). Šio Protokolo 3 straipsnis skelbia: „*The High Contracting Parties undertake to hold free elections at reasonable intervals by secret ballot, under conditions which will ensure the free expression of the opinion of the people in the choice of the legislature*“ (lietuviškas vertimas – „Aukštosios Susitariančiosios Šalys išpareigoja pagrįstais terminais organizuoti laisvus rinkimus, kai yra slaptai balsuojama, kad sudarytų tokias sąlygas, kurios garantuotų žmonių nuomonės raiškos laisvę renkant įstatymų leidybos institucijas“ (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 156-7391)).

tik ribotai veiksnium (palyginti – Lietuvoje asmuo ribotai veiksnium gali būti pripažįstamas tik dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis⁹³). Pareiškėjas nacionalinio teismo sprendime, kuriuo apribotas jo veiksnumas, buvo apibūdintas kaip „galintis adekvačiai savimi pasirūpinti, tačiau kartais neatsakingai išlaidaujantis ir retkarčiais agresyvus“. Nustatydamas teisės dalyvauti rinkimuose pažeidimo faktą, EŽTT vertino, ar rinkimų teisės ribojimo paskirtis buvo teisėta ir ar ribojimas proporcingas. Pirmuoju klausimu konstatuota, kad tvarkant viešuosius reikalus turėtų dalyvauti „tik tokie asmenys, kurie sugeba įvertinti savo sprendimų pasekmes bei priimti sąmoningus ir apgalvotus sprendimus“. Tačiau, vertindamas antrąjį minėtą aspektą, EŽTT nustatė, kad vienodas visų asmenų su intelekto ar psichikos sutrikimais traktavimas yra kvestionuotas ir šių asmenų teisių ribojimai turi būti išskirtinai apdairūs. Atitinkamai, rinkimų teisės atėmimas be individualizuoto teismo įvertinimo, remiantis vien psichiniu sutrikimu, dėl kurio asmeniui reikėjo skirti globėją, buvo pripažintas nederančiu su teisėtais rinkimų teisės ribojimų pagrindais. Taigi EŽTT šioje byloje konstatavo EŽTK Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimą. Toks sprendimas, be abejonės, neturėtų būti suprantamas kaip konstatavimas, jog iš pareiškėjo neturėjo būti atimta teisė balsuoti rinkimuose. Nustatyto pažeidimo esmė yra ta, kad nacionalinis teismas, priimdamas paminėtą sprendimą, vertino tik tai, ar reikia apriboti asmens civilinį veiksnumą, atsižvelgiant į tai, ar asmens psichikos sutrikimas nekeltų grėsmės jo paties turkiniams interesams. Tačiau nebuvo vertinama, ar dėl šio sutrikimo asmuo nesugeba įvertinti savo sprendimų pasekmes bei priimti sąmoningus ir apgalvotus sprendimus tiek, kad jis turėtų būti pripažįstamas negalinčiu dalyvauti viešuosiuose reikaluose (pvz., balsuoti rinkimuose). Todėl manytina, kad, jeigu pagal Lietuvos teisę asmuo buvo pripažintas neveiksnium ir dėl to neteko teisės dalyvauti rinkimuose, o teismo sprendime pripažinti asmens neveiksnium taip pat buvo vertinamas tik poreikis riboti civilinį veiksnumą, tai turi būti traktuojama kaip EŽTK Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimas.

Lietuva nėra vienintelė valstybė, kurioje teismo pripažinti neveiksniais asmenys (ar asmenys, kuriems yra paskiriamas globėjas) savaime netenka teisės dalyvauti rinkimuose.⁹⁴ Aptariamose asmenų kategorijose teisė dalyvauti politiniame gyvenime gali būti ribojama ne taip griežtai. Antai kai kuriose Europos Sąjungos valstybėse priimant sprendimą dėl asmens veiksnumo atskirai įvertinamas individo gebėjimas balsuoti.⁹⁵ Slovėnijoje dar 2003 m. Konstitucinis Teismas prieštaraujančiu Konstitucijai pripažino teisinį reguliavimą, pagal kurį teisė balsuoti buvo sutapatinta su teisiniu veiksnium, todėl įstatymų leidėjui taip pat teko imtis priemonių, kad neveiksnium pripažinto asmens gebėjimas dalyvauti rinkimuose būtų kaskart vertinamas individualiai.⁹⁶ Tačiau Europos Sąjungoje yra valstybių, kuriose asmens teisė balsuoti rinkimuose apskritai negali būti ribojama remiantis jo psichikos sutrikimais. Austrijoje draudžiama aptariamam pagrindu riboti tiek asmens teisė balsuoti, tiek teisė būti išrinktam – vienintelis leistinas teisės balsuoti rinkimuose ribojimo pagrindas yra baudžiamasis teistumas.⁹⁷ Suomijoje, Nyderlanduose, Ispanijoje, Švedijoje, Italijoje ir Jungtinėje Karalystėje teisė balsuoti rinkimuose minimu pagrindu taip pat nėra ribojama.⁹⁸

Teisinis reguliavimas Lietuvoje šiuo atžvilgiu vertintinas kaip ganėtinai primityvus. Konstitucijos 34 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtintas absoliutus draudimas teismo pripažintiems neveiksniais asmenims dalyvauti rinkimuose, o Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – Civilinis kodeksas) 2.10 straipsnyje numatyta, kad neveiksniais asmenys pripažįstami, jei dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti. 2.11 šio kodekso straipsnyje įtvirtinta, kad asmenis pripažinti ribotai veiksniais (kuriems teisė dalyvauti rinkimuose nėra ribojama) galima, kai jie piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Didžiausia šio reguliavimo problema yra ta, kad skirtingose teisės šakose nėra diferencijuojamas teismo neveiksnumo institutas. Žmonių su proto negalia veiksnumo apribojimai skirtingose teisės šakose turėtų būti nustatyti siekiant skirtingų tikslų. Privatiniuose santykiuose pagrindinė ribojimų paskirtis yra tokių

⁹³ *Alajos Kiss v. Hungary*, no. 38832/06, 20 May 2010; Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

⁹⁴ *The Right to Political Participation of Persons with Mental Health Problems and Persons with Intellectual Disabilities*, European Union Agency for Fundamental Rights, Wien: 2010, p. 15 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1216-Report-vote-disability_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).

⁹⁵ Ten pat, p. 16–20.

⁹⁶ Ten pat, p. 18.

⁹⁷ Ten pat, p. 18.

⁹⁸ Ten pat, p. 18–20.

žmonių turtinių interesų apsauga, baudžiamojoje teisėje tai įtvirtinta nepakaltinamumo institutu siekiant apsaugoti asmenis nuo nepagrįstos valstybės prievartos. O rinkimų teisėje šie motyvai nepateisina proto negalią turinčių asmenų teisių ribojimo. Psichikos sutrikimai būna įvairaus pobūdžio ir, jeigu dėl jų kyla poreikis apriboti asmens civilinį veiksnumą, tai savaime nereiškia, kad jam taip pat turėtų būti atimta teisė balsuoti rinkimuose ar referendume.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, galima konstatuoti, kad Lietuvos teisėje numatyti asmenų, turinčių proto negalią ar sergančių psichinėmis ligomis, rinkimų teisės ribojimai prieštarauja Lietuvoje *de jure* pripažintiems tarptautiniams teisės aktams. Ši žmogaus teisių užtikrinimo problema turėtų būti sprendžiama išplečiant pagrindų pripažinti asmenis ribotai veiksniais sąrašą⁹⁹ arba imantis atitinkamų konstitucinių pataisų. Taip pat bet kuriuo atveju įstatymuose turėtų būti numatytas imperatyvus reikalavimas, kad teismui sprendžiant asmens pripažinimo neveiksniu klausimą, reikia įvertinti, ar asmens gebėjimai priimti apgalvotus ir sąmoningus sprendimus yra tiek nepakankami, kad egzistuoja poreikis apriboti ne vien civilinį veiksnumą, bet ir teisę dalyvauti valstybės valdyme.¹⁰⁰

2.1.2. Užsienyje nuolat gyvenančių rinkėjų valios vaidmens problema

Šiuo metu užsienyje nuolat gyvenantys Lietuvos Respublikos piliečiai gali balsuoti visuose Lietuvoje rengiamuose rinkimuose¹⁰¹ ir referendumuose¹⁰², išskyrus savivaldybių tarybų rinkimus¹⁰³ (pastaruosiuose teisė dalyvauti rinkimuose kyla ne pilietybės, o nuolatinės gyvenamosios vietos pagrindu). Pagal rinkimų įstatymus tokių rinkėjų sąrašai sudaromi iš Lietuvos Respublikos rinkėjų sąrašuose (apimančiuose visus rinkėjus) esančių asmenų, kurie yra deklaravę savo gyvenamąją vietą ne Lietuvoje. Šie sąrašai sudaromi kartu su vienmandačių, savivaldybių bei miestų, rajonų rinkėjų sąrašais. Juos sudarius, užsienyje gyvenantys rinkėjai atskirai įrašomi į Vilniaus miesto savivaldybės rinkėjų sąrašą, o Seimo rinkimų atveju – į tos vienmandatės rinkimų apygardos rinkėjų sąrašą, kurios teritorijoje yra Seimas.¹⁰⁴ Dėl paminėtų rinkimų specifikos užsienyje nuolat gyvenančių Lietuvos Respublikos piliečių įrašymo į tam tikros teritorijos rinkėjų sąrašus klausimas yra reikšmingiausias Seimo rinkimuose. Rinkimuose į Europos Parlamentą, Prezidento rinkimuose ir referendumuose rezultatai nustatomi nacionaliniu lygmeniu ir rinkėjų nuolatinė gyvenamoji vieta jiems didelės įtakos neturi. Tačiau Seimo rinkimuose teritoriniu pagrindu yra sudaroma 71 vienmandatė rinkimų apygarda, iš kiekvienos į Seimą deleguojama po vieną daugiausia balsų apygardoje surinkusį kandidatą. Todėl šiuose rinkimuose vienmandatėse apygardose išrinktus kandidatus ir tos apygardos rinkėjus sieja glaudesnis atstovavimo ryšys negu kituose rinkimuose. Seimo rinkimuose užsienyje gyvenančių rinkėjų balsai įskaitomi vienmandatėje Lietuvos Respublikos teritorijoje esančioje apygardoje (toje, kurios teritorijoje yra Seimas) kartu su ten nuolat gyvenančių rinkėjų balsais. Todėl šioje vienmandatėje apygardoje išrenkamas kandidatas atstovauja šioms abiem rinkėjų kategorijoms. Toks faktas gali kelti abejonių dėl atstovavimo kokybės – šioje vienmandatėje apygardoje išrinktam parlamento nariui tenka didesnė našta negu išrinktiesiems kitose apygardose.

Manytina, kad šiuo metu Lietuvos įstatymuose įtvirtintas užsienyje nuolat gyvenančių rinkėjų valios vaidmens reguliavimas Seimo rinkimuose yra keblus. Pagal Lietuvos statistikos departamento

⁹⁹Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija yra parengusi Civilinio kodekso pataisą, kurią įgyvendinus atsivertų galimybė asmenims ne visiškai apriboti veiksnumą ne vien dėl dabar kodekse numatytų pagrindų, bet ir dėl kitų psichikos sutrikimų (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.16, 1.84, 1.85, 2.10, 2.11, 2.11(1), 2.25, 2.26, 3.15, 3.38, 3.48, 3.55, 3.58, 3.72, 3.144, 3.152, 3.157, 3.212, 3.213, 3.216, 3.241, 3.242, 3.243, 3.246, 3.269, 4.80, 5.16, 5.17, 5.64, 6.48, 6.56, 6.268, 6.586, 6.723, 6.765 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 2.137(1), 2.137(2), 2.137(3), 3.279(1), 3.279(2), 3.279(3) straipsniais įstatymo projektas, 2012 m. lapkričio 5 d., Nr. 12-3642-01 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160975&p_org=&p_fix=n&p_gov=n> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹⁰⁰Tai nėra šio darbo tyrimo objektas, bet ši įžvalga analogiškai svarstyтина ir dėl kitų teisės šakų, pvz. darbo, procesinės teisės ir pan.

¹⁰¹Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas (*Valstybės žinios*, 1992, Nr. 22-635); Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas (*Valstybės žinios*, 1993, Nr. 2-29); Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5192).

¹⁰²Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2570.

¹⁰³Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 53-996.

¹⁰⁴Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas (*Valstybės žinios*, 1992, Nr. 22-635); Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas (*Valstybės žinios*, 1993, Nr. 2-29); Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5192); Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2570).

duomenis asmenų, 2011 m. deklaravusių išvykimą iš Lietuvos, buvo apie 53,9 tūkst.¹⁰⁵ O per 2012 m. Seimo rinkimus į vienos vienmandatės apygardos rinkėjų sąrašą vidutiniškai buvo įtraukta 36,4 tūkst. tokių asmenų (į 71 apygardos rinkėjų sąrašus iš viso buvo įrašyti 2,6 mln. rinkėjų).¹⁰⁶ Dėl tokių rinkėjų skaičių skirtumų atsiranda netolygaus atstovavimo prielaidos, nes rinkėjų balsai įgyja nevienodą svarumą, todėl pažeidžiamas Konstitucijos 55 straipsnyje įtvirtintas lygios rinkimų teisės principas. Pavyzdžiui, per 2012 m. Seimo rinkimus į Kalniečių apygardos rinkėjų sąrašą buvo įtraukta 28,9 tūkst. piliečių, o į Naujamiesčio – 52,6 tūkst.¹⁰⁷ Apygardose, kurių rinkėjų skaičius mažesnis, kiekvieno rinkėjo valios reikšmė didesnė nei didžiausiose apygardose. Žinoma, ši skirtumą šiek tiek sumažino tai, kad 70 parlamentarų išrenkami vienoje daugiamentatėje apygardoje, kur rinkėjų balsų svarumas yra vienodas. Tam tikras faktinis balsų svarumo skirtumas yra priimtinas, nes net ir vienodą rinkėjų skaičių turinčiose apygardose rinkėjų aktyvumas gali smarkiai skirtis. Tačiau įstatymų leidėjas turėtų užtikrinti, kad rinkėjų balsų svarumas būtų kaip galima vienodesnis. Dabartinis reguliavimas, pagal kurį į tą pačią vienmandatę rinkimų apygardą yra įrašomi ir nuolat Lietuvoje, ir užsienyje gyvenantys rinkėjai, priešingai, sudaro sąlygas pažeisti lygios rinkimų teisės principą. Pažymėtina, kad iš Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininko pasisakymo visuomenės informavimo priemonėse¹⁰⁸ galima spręsti, kad dabartinės užsienyje balsuojančių rinkėjų įrašymo į rinkėjų sąrašus tvarkos priežastys yra abejotinos: manytina, kad ši alternatyva buvo parinkta ne todėl, kad tiksliau atitiktų konstitucinius rinkimų teisės principus, o labiau dėl pragmatinių priežasčių, galbūt ir todėl, kad būtų įgyvendinama.¹⁰⁹

Kai kuriose užsienio valstybėse šis klausimas yra sprendžiamas sudarant atskirus teritorinius rinkimų vienetus, į kuriuos įtraukiami tik užsienyje gyvenantys rinkėjai. Pavyzdžiui, per Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos rinkimus, panašiai kaip per Lietuvos Respublikos Seimo rinkimus, yra sudaromi atskiri teritoriniai rinkimų vienetai (jų yra virš 500), iš jų į Asamblėją yra deleguojama po vieną kandidatą¹¹⁰, o užsienio valstybėse gyvenantiems rinkėjams yra sudaroma 11 tokių teritorinių vienetų, atsižvelgiant į išeivių gyvenamąsias vietas.¹¹¹ Keletas atstovų į Italijos parlamentą taip pat išrenkama užsienio rinkimų apygardose.¹¹² Kroatijos Konstitucijos 45 straipsnyje yra numatyta, kad 3 parlamentarai iš 151 nacionalinio parlamento nario išrenka rinkėjai, kurie nėra įregistravę savo gyvenamosios vietos Kroatijoje teritorijoje.¹¹³ Antra vertus, specialiojoje literatūroje reiškiami nuomonių, keliančių klausimą, ar užsienyje nuolat gyvenančio rinkėjo balsas turėtų būti vertinamas kaip lygiavertis kitų rinkėjų balsams¹¹⁴, nes jiems valdžios sprendimai turi daug mažesnę reikšmę nei toje valstybėje nuolat gyvenantiems rinkėjams. Dėl šios priežasties ne visose valstybėse rinkimuose leidžiama

¹⁰⁵ Lietuvos statistikos departamentas. Deklaruotos ir nedeclaruotos emigracijos srutai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3020107&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6287&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>>> (prisijungta 2012 m. spalio 29 d.).

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. 2012 m. Seimo rinkimų balsavimo rezultatai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą:

<http://www.vrk.lt/2012_seimo_rinkimai/output_lt/rezultatai_vienmand_apygardose/rezultatai_vienmand_apygardose1t_uras.html> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹⁰⁷ Ten pat (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹⁰⁸ „Ši tvarka (aut. pastaba – užsienyje gyvenančių rinkėjų į Seimo rinkimų rinkėjų sąrašus) atsirado ne iš gero gyvenimo. 1992-ais metais kaip tik buvo ta sistema, kada visų užsienyje balsavusių rinkėjų balsai galėjo būti priskirti apygardoms, iš kurių jie išvyko. Kas iš to gero? Rinkėjai nežinojo, kur save priskirti. Kas nežinojo ar neapsisprendė, buvo priskirti pirmai apygardai. Todėl ta apygarda ir liko. Kuo ji ypatinga? Ten yra Seimas, Seimo pastatas. Seimas renkamas, šiai apygardai ir priskiriami užsienyje balsavusių Lietuvos piliečių balsai.“

¹⁰⁹ Z. Vaigauskas – apie geriausią rinkimų sistemą Lietuvai, užsienio patirtis ir išmoktas pamokas [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/balsuok2012/ibalsavimas/zvaigauskas-apie-geriausia-rinkimu-sistema-lietuvai-uzsienio-patirtis-ir-ismoktas-pamokas.d?id=59527885#ixzz2CftPRb00>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹¹⁰ Prancūzijos užsienio ir Europos reikalų ministerija. Rinkimai Prancūzijoje [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france/institutions-and-politics/elections-in-france/>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹¹¹ Prancūzijos užsienio ir Europos reikalų ministerija. Užsienio rinkimų apygardos [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/Les_11_circonscriptions_electorales_pour_l_election_des_deputes_representant_les_Francais_etablis_hors_de_France.pdf?> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹¹² Italijos vidaus reikalų ministerija. Nominacijų teikimas užsienio apygardose [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.interno.gov.it/mininterno/export/sites/default/it/sezioni/sala_stampa/speciali/politiche_2006/scheda_219_35.html> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹¹³ Kroatijos Respublikos parlamentas. Kroatijos Respublikos Konstitucija [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2408>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹¹⁴ Spiro P. J. Perfecting Political Diaspora. Legal Studies Research Paper Series, Temple University, Beasley School of Law, 2006 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=876955>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

dalyvauti piliečiams, gyvenantiems užsienyje: renkant valstybės prezidentą tokiems asmenims leidžiama dalyvauti 64 valstybėse, renkant įstatymų leidžiamąją valdžią – 92 valstybėse, savivaldos rinkimuose – 25 valstybėse, o referendumuose – 38 valstybėse.¹¹⁵ Tačiau aptariama alternatyva vertintina kritiškai. Nors minimi piliečiai rinkimų dieną gali nuolat gyventi ir ne Lietuvoje, bet tai nereiškia, kad jie neketina savo svarbiausių ateities socialinių ir turtinių interesų sieti su Lietuva. Galima atsižvelgti ne vien į teisinius argumentus, bet ir į išeivijos politinių pažiūrų tendencijas. Tvirtant Lenkijos ir Čekijos migrantų pažiūras buvo pastebėta, kad jos smarkiai skiriasi nuo gimtojoje valstybėje likusių rinkėjų, kad šias pažiūras veikia naujos gyvenamosios valstybės aplinka.¹¹⁶ Pasitvirtinus prielaidai, kad į mažiau išsivysčiusias valstybes išvykstama rečiau, ko gero, daugiau į socialiai, ekonomiškai pažangesnes šalis, asimiliacijos procesuose galima tikėtis, kad išeivijos dalyvavimas politiniame gyvenime gali būti naudingas.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, galima konstatuoti, kad užsienyje gyvenančių rinkėjų valios vaidmens Seimo rinkimuose teisinis reguliavimas yra problemiškas, o įstatymų leidėjas dar nesiėmė jokių tobulinimo priemonių. Tad galima konstatuoti, kad Lietuvos rinkimų teisėje sudarytos sąlygos pažeisti lygią rinkimų teisę, todėl siūlytina įvertinti alternatyvas, kurios koreguotų atitinkamų įstatymų nuostatas.

2.2. Teisė būti išrinktam

2.2.1. Asmenų lygiateisiškumo problema įgyvendinant teisę savarankiškai išsikelti kandidatū

Tyrimo metu nustatyta, kad viena iš opiausių teisės būti renkamam užtikrinimo problemų yra susijusi su politinių partijų keliamų ir kitų kandidatų lygiateisiškumu. Pirmiausia verta paminėti, kad teisės būti renkamam pažeidimai tiesiogiai kelia žalą tiek kandidatų, tiek ir rinkėjų interesams – kai rungtinėjimas nesąžiningas ar yra kitų rinkimų principų pažeidimų, pažeidžiamas rinkėjų lūkestis turėti kuo tinkamiau jų interesams atstovaujantį kandidatą. Tokių pat neigiamų pasekmių gali kilti, pavyzdžiui, paskleidžiant su tikrove prasilenkiančių gandų apie konkuruojantį kandidatą, nuslepiant informaciją apie save; ankstesnėje darbo dalyje minėtu atveju į rinkimų apygardą pritraukiant nuolat joje negyvenančių rinkėjų; užsiimant vadinamąja „džerimanderingo“ veikla – sąmoningai manipuliuojant rinkimų teritorinių vienetų ribų nustatymu, siekiant paveikti rinkimų rezultatus tam tikrų politinių interesų labui ar jų nenaudai.¹¹⁷

Didelė problema, susijusi su kandidatų statuso ir rungtinėjimo reguliavimu, yra ne politinių partijų keliamų kandidatų klausimas.¹¹⁸ Konstitucinis Teismas 2010 metais pripažino, kad Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 36 straipsnis prieštarauja Konstitucijai ta apimtimi, kuria nustatyta, kad asmenys, turintys teisę būti kandidatais, gali būti renkami būdami įrašyti tik į politinių partijų sudaromus kandidatų į Europos Parlamento narius sąrašus, t. y. nėra užtikrinama teisė kelti kandidatus kitiems kolektyviniams subjektams – politinėms organizacijoms.¹¹⁹ Nors po šio nutarimo priėmimo praėjo jau daugiau nei dveji metai, minėtas nutarimas vis dar nėra įgyvendintas. 2011 metais Konstitucinis Teismas, sprenddamas savivaldybių tarybų rinkimų teisinio reguliavimo konstitucingumo klausimą, analogiškai patvirtino, jog savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas prieštarauja Konstitucijai tiek, kiek jame nenustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniams gyventojams gali būti keliami kandidatais į atitinkamų savivaldybių tarybas būdami įrašyti ir į ne politinių partijų

¹¹⁵ Sundberg A. The History and Politics of Diaspora Voting in Home Country Elections, p. 7 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<https://www.overseasvotefoundation.org/files/The%20History%20and%20Politics%20of%20Diaspora%20Voting.pdf>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹¹⁶ Fidrmuc J., Doyle, O. Voice of the Diaspora and Analysis of Migrant Voting Behavior. William Davidson Institute Working Paper Nr. 714, 2004, p. 34 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=576184> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).

¹¹⁷ Electoral System Design: The New International Idea Handbook (autorių kolektyvas; sudarytojai A. Reynolds, B. Reilly, A. Ellis), Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005, p. 177 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.idea.int/publications/esd/upload/ESD_Handb_low.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 5 d.).

¹¹⁸ Autoriaus interviu su Lietuvos Respublikos Seimo atstovu, 2012 m. birželio 26 d.

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas „Dėl rinkimų į Europos Parlamentą“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 133-6800.

sudaromus kandidatų į savivaldybių tarybų narius sąrašus.¹²⁰ Šis prieštaravimas taip pat vis dar neištaisytas. Tačiau nors per savivaldybių tarybų rinkimus politinėms organizacijoms nėra sudarytos teisinės galimybės kelti kandidatus, yra leidžiama kandidatams save išsikelti surinkus vieną tūkstantį juos remiančių rinkėjų parašų. Visi tokia tvarka išsikėlę kandidatai gali jungtis į savarankiškai išsikėlusių kandidatų jungtinius sąrašus arba rungtis rinkimuose savarankiškai. Bet Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 83 straipsnyje numatyta rinkimų rezultatų nustatymo tvarka paminėtame Konstitucinio Teismo nutarime irgi yra pripažinta prieštaraujanti Konstitucijai, nes sudaro prielaidas iškreipti rinkėjų valią, atstovavimo jiems proporcingumą bei pažeisti lygios rinkimų teisės principą.¹²¹ Verta pažymėti, jog šios problemos opumą didina tai, kad pagal Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymo¹²² 3 straipsnį politines partijas steigti ir jų nariais būti gali tik Lietuvos Respublikos piliečiai. Atsižvelgiant į išdėstytus minėtų normų nekonstitucingumo faktus ir užbėgant už akių tam, kas aptariama toliau, galima neabejotinai teigti, kad politinių partijų ir jų iškeltų kandidatų padėtis yra geresnė nei kandidatų, siekiančių išsikelti savarankiškai. Nors įvardytas ribojimas partijoms nedraudžia tokių asmenų kelti kandidatais, bet tai nepašalina nelygybės, nes minimi Lietuvos Respublikos pilietybės neturintys asmenys lieka pasyvūs stebėtojai, kuriuos kandidatais gali iškelti pilietybę turintys asmenys, bet jie negali patys imtis tokios iniciatyvos. Todėl manytina, kad aplinkybė, jog politinių partijų veikloje yra draudžiama dalyvauti rinkimų teise turintiems Lietuvoje nuolat gyvenantiems asmenims, kurie neturi Lietuvos Respublikos pilietybės, nepagrįstai riboja jų teises ir ypač pabrėžia aptartą įstatymų antikonstitucingumą.

Interviu metu taip pat buvo atkreiptas dėmesys į netolygią finansinę naštą save išsikėlusiams ir politinių partijų keliamiems kandidatams.¹²³ Pavyzdžiui, savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 38 straipsnyje yra numatytas vienodas rinkimų užstato – vieno paskutinio paskelbto šalies ūkio darbuotojų vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio (toliau – VMDU) dydžio – reikalavimas tiek norint įregistruoti politinės partijos keliamų kandidatų sąrašą, tiek savo kandidatūrą iškėlusį asmenį. O Seimo rinkimų įstatymo 41 straipsnyje šioms kandidatų grupėms nurodytas skirtingo dydžio rinkimų užstatas: politinės partijos keliamam kandidatų sąrašui įregistruoti jis yra dešimties VMDU, o save išsikėlusiam ar politinės partijos iškeltam kandidatui vienmandatėje apygardoje – vieno VMDU dydžio. Turint omenyje tai, kad kandidatų sąrašuose, remiantis Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 40 straipsniu, gali būti net du kartus daugiau kandidatų nei yra renkama savivaldybės tarybos narių, abejotina, ar konstituciškai pagrįsta, jog nustatant rinkimų užstato dydį per savivaldybių tarybų rinkimus visiškai neatsižvelgiama į tai, ar keliamas vienas kandidatas, ar daug kandidatų pagal sąrašą. Kandidatų nelygybės problemą gilina ir tai, kad save išsikėlę kandidatai, norėdami susijungti į išsikėlusių kandidatų sąrašą, privalo mokėti papildomą 0,3 VMDU dydžio rinkimų užstatą už kiekvieną išsikėlusį kandidatą. Pavyzdžiui, 2011 metų savivaldybių tarybų rinkimuose vidutinis į savivaldybės tarybą renkamų narių skaičius buvo 26.¹²⁴ Politinės partijos keliamų kandidatų sąraše esant tokiam kandidatų skaičiui ir kiekvienam iš jų sumokant proporcingą rinkimų užstato dalį, ši našta sudarytų 1/26 VMDU (pastarojo dydis šiuose rinkimuose buvo 2 056 Lt¹²⁵), t. y. 79,00 Lt, o savo kandidatūrą iškėles kandidatas, prisijungiantis prie savo kandidatūras iškėlusių kandidatų sąrašo, turėtų sumokėti 2 672,80 Lt užstatą. Turint omenyje, jog rungtiantis rinkimuose yra įprastos ir kitos išlaidos, galima teigti, jog šis reguliavimas sudaro tiesiogines prielaidas pažeisti asmenų lygybės principą, perdėtai privilegijuojant politines partijas.

¹²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl savivaldybių tarybų rinkimų“. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 58-2771.

¹²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl savivaldybių tarybų rinkimų“. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 58-2771.

¹²² Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 29-692.

¹²³ Autoriaus interviu su Lietuvos Respublikos Seimo atstovu, 2012 m. birželio 26 d.

¹²⁴ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Renkamų savivaldybių tarybų narių skaičius 2011 m. savivaldybių tarybų rinkimuose [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/1639/nariuskaicius.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

¹²⁵ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Informacija apie rinkimų užstatą [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/1601/partijuuzstatas.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

2.2.2. Teisės būti kandidatu į Respublikos Prezidentus įgyvendinimas: proporcingos rinkėjų paramos klausimas

Viena iš tyrimo metu nustatytų problemų yra kandidatams į Prezidentus keliamo reikalavimo surinkti juos remiančių piliečių parašus proporcingumo klausimas. Kai kurių valstybių konstitucijose (pvz., Italijos¹²⁶, Izraelio¹²⁷, Slovėnijos¹²⁸) nėra reikalaujama, kad kandidatai į prezidentus palaikytų rinkėjai, pakanka politinės partijos paramos ir pan. Todėl, nors ir pritariant šio reikalavimo įtvirtinimui, bet atsižvelgiant į tai, kad šis reikalavimas keliamas ne visose valstybėse, abejotina, ar reikia įtvirtinti griežtą reikalavimą. Griežtumą galima vertinti sistemiškai, lyginant santykinę šio reikalavimo apimtį su analogišku reikalavimu savarankiškai į savivaldybių tarybas išsikeliantiems kandidatams. Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnyje yra numatyta, kaip nustatomas reikalaujamas surinkti kandidatūrą remiančių rinkėjų skaičius. Per 2011 metų savivaldybių tarybų rinkimus šis skaičius Vilniaus miesto savivaldybėje sudarė 0,16 proc. visų tos savivaldybės rinkėjų skaičiaus, Kauno miesto savivaldybėje – 0,2 proc., Klaipėdos miesto savivaldybėje – 0,25 proc.¹²⁹ Galima palyginti – norint iškelti kandidatai į Prezidentus, reikiamas surinkti piliečių parašų skaičius (20 tūkst.) yra apytikriai trigubai didesnis – 0,66 proc.¹³⁰ Skirtumą galbūt galima pateisinti argumentu, jog Prezidento rinkimai valstybei yra svarbesni, bet vis dėlto keltinas klausimas, ar skirtumas ne per didelis.

Abejones dėl aptariamo reikalavimo proporcingumo sustiprina ir po Konstitucijos priėmimo pakitęs Lietuvos piliečių skaičius. 1992 metais Konstitucijos rengėjai galėjo remtis 1989 m. vykusio gyventojų surašymo duomenimis, pagal kuriuos Lietuvoje gyventojų buvo apytikriai 3,69 mln.¹³¹ Tačiau dabar dėl gyventojų migracijos ir kitų veiksnių šis skaičius žymiai mažesnis – 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyventojų yra 3,04 mln.¹³² Taigi nuo Konstitucijos priėmimo iki šiol Lietuvos gyventojų skaičius sumažėjo apytikriai 18 proc. Jeigu gyventojų migracijos ir gyventojų mirtingumo ir gimstamumo santykis¹³³ nesikeis, Lietuvos gyventojų skaičius mažės ir toliau. Todėl aptariamas reikalaujamas surinkti piliečių parašų skaičius tampa vis neproporcingesnis.¹³⁴ Todėl svarstyta, ar šiuo ribojimu siekiamų tikslų nebūtų galima įgyvendinti kitomis priemonėmis: arba surinktinių parašų skaičius galėtų būti ne toks didelis, arba šis reikalavimas galėtų būti tiesiogiai susietas su demografiniais rodikliais – rinkėjų ar visų piliečių skaičiumi.

¹²⁶ Italijos Respublikos Konstitucija, 2007 m. spalio 25 d., 84 straipsnis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://en.camera.it/application/xmanager/projects/camera_eng/file/THE_CONSTITUTION_OF_THE_ITALIAN_REPUBLIC.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

¹²⁷ Knesset English Homepage. Basic Laws [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic12_eng.htm> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

¹²⁸ Slovėnijos Respublikos Konstitucija, 1991 m. gruodžio 23 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.government.is/constitution/>> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

¹²⁹ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Renkamų savivaldybių tarybų narių skaičius 2011 m. savivaldybių tarybų rinkimuose [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/1639/nariuskaicius.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

¹³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 79 straipsnio 1 dalis; Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011 m. gyventojų surašymo rezultatai, p. 4 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/uploads/Lietuvos_gyventojai_2011.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

¹³¹ Ambrozaitienė D., Balandienė R., Vildžiūnienė A. Lietuvos gyventojų surašymai: patyrimas ir žvilgsnis į 2011-uosius. Lietuvos statistikos departamentas, 2007, p. 35 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/download_release/?id=2668&download=1&doc=958> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

¹³² Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011m. gyventojų surašymo rezultatai, p. 4 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/uploads/Lietuvos_gyventojai_2011.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

¹³³ Lietuvos statistikos departamentas. Gimusieji ir natūrali gyventojų kaita [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/saveselections.asp>> (prisijungta 2012 m. spalio 10 d.).

¹³⁴ NB: analogiškai svarstyti ir kiti su pilietinių teisių įgyvendinimu susiję Konstitucijoje numatyti reikalavimai, išreikšti absoliučiais skaičiais.

2.2.3. Politinių kampanijų finansavimas: lygiateisiškumo užtikrinimo problema

2011 metais Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymas¹³⁵ buvo pakeistas žymiai apribojant privačių subjektų galimybes teikti aukas.¹³⁶ Šiais pakeitimais buvo panaikinta juridinių asmenų teisė teikti aukas. Atkreiptinas dėmesys, jog juridinių asmenų įnašai sudarė didžiąją politinių partijų surenkamų aukų dalį: Darbo partijos 848 tūkst. Lt iš 864 tūkst. Lt (98 proc.); Liberalų ir centro sąjungos 1 353 tūkst. Lt iš 1 483 tūkst. Lt (91 proc.); Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdžio 1 456 tūkst. Lt iš 1 473 tūkst. Lt (99 proc.); Lietuvos socialdemokratų partijos 922 tūkst. Lt iš 954 tūkst. Lt (97 proc.); partijos „Tvarka ir teisingumas“ 730 tūkst. Lt iš 730 tūkst. Lt (100 proc.); Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų 1 160 tūkst. Lt iš 1 171 tūkst. Lt (99 proc.).¹³⁷ Fizinėms asmenų aukoms visoms politinėms partijoms 2011 metais buvo 137 tūkstančiai litų¹³⁸, o iš valstybės biudžeto 2012 metais politinėms partijoms yra numatyta skirti per 20 mln. litų.¹³⁹ Taigi, panaikinus juridinių asmenų finansavimą ir pasibaigus politinių partijų iki šio pakeitimo surinktoms lėšoms, labai svarbų vaidmenį turės valstybės skiriami asignavimai, todėl jų paskirstymo tvarka galės lemti, kiek partija galės skirti lėšų rinkimų agitacijai.

Politiinių partijų ir kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymo 15 straipsnyje yra numatyta, kad „valstybės biudžeto asignavimai politinių partijų veiklai finansuoti yra paskirstomi pagal Seimo, savivaldybių tarybų rinkimų, rinkimų į Europos Parlamentą (pakartotinių, naujų rinkimų ir pakartotinio balsavimo), kuriuose išrinktų kandidatų įgaliojimai nėra nutrūkę arba jiems nutrūkus laisva vieta buvo užimta nerengiant rinkimų, galiojančius rezultatus“. Iš pacituotos normos bei toliau įstatyme pateikto jos detalizavimo galima spręsti, kad politinei partijai iš valstybės asignavimų skiriamų lėšų dydis priklauso nuo to, kiek balsų ji, jos išskelti kandidatai surinko per ankstesnius rinkimus.

Iš Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimo dėl 2012 metų pirmojo pusmečio valstybės biudžeto asignavimų politinių partijų veiklai finansuoti nustatytų dydžių matyti, kad praktiškai lėšos politinėms partijoms yra paskirstomos proporcingai pagal jų atitinkamuose ankstesniuose rinkimuose gautų balsų skaičių (bet tik gavusioms ne mažiau kaip 3 procentus visų rinkėjų balsų).¹⁴⁰ Tačiau taip labai apsunkinamas naujų partijų ir ne politinių partijų keliamų kandidatų kelias į politinį gyvenimą.

Kiti būdai rinkti lėšas yra daug sudėtingesni. Antai 2011 metais sėkmingiausiai fizinių asmenų aukas rinko Liberalų ir centro sąjunga – 129 tūkst. Lt iš 52 fizinių asmenų, vidutiniškai – apytikriai po 2 480 Lt iš kiekvieno fizinio asmens. Remiantis minėtu Vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimu dėl valstybės biudžeto asignavimų paskirstymo pirmąjį 2012 metų pusmetį ir prognozuojant antrojo pusmečio paskirstymą, šiemet politinėms partijoms vien valstybė skirs daugiau nei milijoną litų. Manytina, kad net neatsižvelgiant į anksčiau surinktas veikiančių politinių partijų lėšas, tokia padėtis naujoms politinėms partijoms ar ne politinių partijų kandidatams labai apsunkina galimybes sąžiningai varžytis su anksčiau įsteigtomis politinėmis partijomis.

2.3. Sisteminės rinkimų teisės problemos

2.3.1. Rinkimų agitacija ir rinkėjų papirkimo atvejai

2008–2011 metais Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimuose buvo konstatuota rinkimų agitacijos taisyklių pažeidimų. Buvo nustatyta šiurkščių pažeidimų bei rinkėjų

¹³⁵ Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 135-4894.

¹³⁶ Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymo 2, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 20, 22, 23, 25, 27, 28 straipsnių pakeitimo ir 16 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 153-7205.

¹³⁷ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. 2011 metų politinių partijų aukų ir aukotojų sąrašai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/rinkimai/99_lt/Aukos/LygisII_2011.html> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).

¹³⁸ Ten pat.

¹³⁹ Lietuvos Respublikos 2012 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 163-7741.

¹⁴⁰ Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos sprendimas „Dėl 2012 metų pirmojo pusmečio valstybės biudžeto asignavimų politinių partijų veiklai finansuoti dydžio nustatymo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 45-2219.

papirkimo atveju.¹⁴¹ Interviu taip pat buvo pažymėta, jog rinkimų agitacijos taisyklių pažeidimai yra dažni.¹⁴² Vienas iš pažeidimų yra organizuotas rinkėjų vežimas balsuoti, galimai ir atlyginant už įrodymą, kad buvo balsuota už atitinkamą kandidatą ar kandidatus.¹⁴³

2012 m. kovą buvo priimtas Seimo rinkimų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas¹⁴⁴, kuriame, be kita ko, numatyta Vyriausiosios rinkimų komisijos narių teisė sustabdyti balsavimą, kai tik nustatoma tokių pažeidimų faktų. Tačiau ši ir kitos įstatymuose įtvirtintos priemonės pasirodė esančios neveiksmingos, nes per 2012 m. spalį vykusius Seimo rinkimus buvo užfiksuota šurkščių pažeidimų, dėl kurių dalis balsavimo rezultatų buvo panaikinta. 2012 m. spalio 21 d. sprendimu Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija, nustačiusi su rinkėjų papirkimu susijusių šurkščių pažeidimų, kurie turėjo esminės įtakos rinkimų rezultatams, panaikino vienos vienmandatės apygardos rinkimų rezultatus.¹⁴⁵ Paskelbus galutinius rezultatus, Konstitucinis Teismas priėmė išvadą¹⁴⁶, kurioje, be kita ko, buvo vertinama, ar šių rinkimų pažeidimai nebuvo pakankamai reikšmingi, kad būtų panaikinti rezultatai ir visoje daugiamandatėje Seimo rinkimų apygardoje. Išvadoje konstatuota, kad nėra pagrindo pripažinti negaliojančiais rinkimų rezultatus daugiamandatėje apygardoje, bet buvo konstatuota, kad Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymui prieštaravo (1) sprendimas pripažinti rinkimų rezultatus kitoje vienmandatėje rinkimų apygardoje bei (2) sprendimas pripažinti, kad, atsižvelgiant į pirmumo balsus, penki vieno kandidatų sąrašo kandidatai išrinkti į Seimą daugiamandatėje rinkimų apygardoje. 2012 m. lapkričio 14 d. Seimas, vadovaudamasis Konstitucijos 107 straipsnio 3 dalimi, priėmė nutarimus, kuriais įgyvendino šią teismo išvadą.¹⁴⁷

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, galima konstatuoti, kad rinkėjų papirkimas yra paplitęs. Vis dėlto teisiniame reguliavime įtvirtinti saugikliai veikia ir reikiamų veiksmų yra imamasi. Antra vertus, to nepakanka, nes išlieka šios veikos latentiško grėsmė. Tai, kad šurkštūs, rinkimų rezultatams turėję reikšmės pažeidimai buvo konstatuoti *de jure*, leidžia teigti, kad jų prevencija yra neveiksminga.

2.3.2. Piktnaudžiavimo galimybės nustatant rinkėjo nuolatinę gyvenamąją vietą

Viena iš sisteminių su aktyviaja ir pasyviaja rinkimų teise susijusių problemų slypi nuolatinės gyvenamosios vietos nustatymo mechanizme. Nuolatinės gyvenamosios vietos klausimas yra aktualiausias renkant Europos Parlamento ir savivaldybių tarybų narius, nes subjektyvioji teisė balsuoti šiuose rinkimuose priklauso nuo asmens nuolatinės gyvenamosios vietos. Pagal Konstitucijos 119 straipsnio 2 dalį ir Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 2 straipsnį teisė balsuoti ar būti renkamiems per savivaldybės tarybų rinkimus turi nuolatiniai tos savivaldybės gyventojai, tai reiškia, jog tokią teisę turi ne vien Lietuvos Respublikos piliečiai, bet ir visi kiti veiksnius asmenys, kurių nuolatinė gyvenamoji vieta yra Lietuvoje. Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 3 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad teisę rinkti Europos Parlamento narius Lietuvoje turi ne tik Lietuvos Respublikos piliečiai, bet ir Lietuvoje nuolat gyvenantys kitų Europos Sąjungos valstybių narių piliečiai. Rinkėjo nuolatinė gyvenamoji vieta yra svarbi ir Seimo rinkimuose, balsuojant vienmandatėse apygardose, nes (pagal Seimo rinkimų įstatymo

¹⁴¹ Lietuvos Respublikos Seimas. Teisės aktų paieška. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.rezult_l?p_nr=&p_nuo=2008-01-01&p_iki=2012-12-24&p_org=90&p_drus=&p_kalb_id=1&p_title=&p_text=&p_pub=&p_met=&p_lnr=&p_denr=&p_es=0&p_tid=&p_tk_id=&p_t=0&p_tr1=2&p_tr2=2&p_gal=&p_rus=1> (prisijungta 2012 m. spalio 10 d.).

¹⁴² Autoriaus interviu su Lietuvos Respublikos Seimo atstovu, 2012 m. birželio 26 d.

¹⁴³ Lietuvos žinios. Rinkėjų papirkinėjimas plinta kaip vėžys, 2011 m. vasario 25 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.lzinios.lt/Lietuvoje/Rinkeju-papirkinejimas-plinta-kaip-vezys>> (prisijungta 2012 m. spalio 10 d.).

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo ketvirtojo skirsnio pavadinimo ir 5(1), 8, 11, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 35, 38, 41, 44, 51, 56, 57, 65, 66, 67, 67(1), 69, 71, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 82, 87, 97 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 44-2148.

¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos vyriausiosios rinkimų komisijos 2012 m. spalio 21 d. sprendimas „Dėl Zarasų - Visagino rinkimų apygardos Nr. 52 rinkimų rezultatų pripažinimo negaliojančiais“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=435454&p_query=&p_tr2=2> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).

¹⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 10 d. išvada „Dėl Seimo rinkimų įstatymo pažeidimų per 2012 m. Seimo rinkimus“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 131-6607.

¹⁴⁷ Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimas „Dėl 2012 m. spalio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų galutinių rezultatų daugiamandatėje rinkimų apygardoje nustatymo“ (*Žin.*, 2012, Nr. 133-6768); Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimas „Dėl 2012 m. spalio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų rezultatų Biržų-Kupiškio vienmandatėje rinkimų apygardoje Nr. 48 pripažinimo negaliojančiais“ (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 133-6766).

25–27 straipsnius) jų rinkėjų sąrašai yra sudaromi atsižvelgiant į rinkėjų oficialiai deklaruotą rinkėjo gyvenamąją vietą. Atsižvelgiant į tai, kad vienmandatėse apygardose išrinktus kandidatus ir tų apygardų rinkėjus siejantys atstovavimo ryšiai yra tik sąlyginiai, manytina, jog rinkėjai turėtų balsuoti toje vienmandatėje rinkimų apygardoje, kurioje nuolat gyvena.

Nuolatinė gyvenamoji vieta Civilinio kodekso 2.12 straipsnyje apibrėžiama kaip reiškianti asmens teisinį santykį su valstybe ar jos teritorijos dalimi, kuri yra toje valstybėje ar jos teritorijos dalyje, kurioje jis nuolat ar daugiausia gyvena, laikydamas tą valstybę ar jos teritorijos dalį savo asmeninių, socialinių ir ekonominių interesų buvimo vieta. Suprantama, kad per rinkimus įvertinti tokius abstrakčius kriterijus reikėtų neprotingai daug išteklių, todėl vadovaujamosi Lietuvos Respublikos gyventojų registro duomenimis ar rinkėjų pateikiamais Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymo 11 straipsnyje¹⁴⁸ numatytais deklaruotą gyvenamąją vietą patvirtinančiais dokumentais. Balsuoti atitinkamoje rinkimų apylinkėje galima šiuos dokumentus pateikus net ir rinkimų dieną. Pateiktina pavyzdžių apie griežtesnę tvarką kitose valstybėse. Antai Švedijoje rinkėjų sąrašai sudaromi iš mokesčių mokėtojų ir žemės registro. Kadangi duomenys iš šių registru yra perkeliama į rinkėjų sąrašus likus 30 dienų iki rinkimų, į rinkėjų sąrašus patenka tie rinkėjai, kurie iki to laiko nustatyta tvarka kreipėsi į įgaliotą viešojo administravimo subjektą, kad šis juos įtrauktų į minėtą registrą.¹⁴⁹ Australijoje asmuo į rinkėjų sąrašą įrašomas arba perkeliamas iš vienos apygardos sąrašo į kitos apygardos sąrašą, jeigu pateikia nustatytos formos prašymą. Tokia galimybė sudaroma iki oficialaus rinkimų paskelbimo, t. y. iki rinkimų likus 22–58 dienoms. Prašymas ir deklaracija, kad jame nurodyti duomenys yra teisingi, pasirašomas liudininko akivaizdoje. Įdomu, kad pasirašant prašymą, pateikiant duomenis apie save, asmens tapatybės įrodymų nereikalaujama, bet už melagingos informacijos pateikimą yra baudžiama laisvės atėmimu iki 12 mėnesių, o už prašymo suklastojimą – iki 10 metų.¹⁵⁰

Lietuvoje nustatyta rinkėjo balsavimo rinkimuose įgyvendinimo teisės tvarka yra ganėtinai laisva. Antra vertus, pernelyg laisva tvarka gali kelti piktnaudžiavimo grėsmę, kai rinkėjai balsuoja ne tose apylinkėse, kuriose yra jų nuolatinė gyvenamoji vieta, taip rinkdami savivaldybės tarybą ar Seimo narį vienmandatėje rinkimų apygardoje, atstovausiantį to teritorinio vieneto interesams. Kandidatai gali privilioti sau palankius rinkėjus į atitinkamą teritorinį rinkimų vienetą, taip būtų pažeisti kitų kandidatų interesai, o ypač – lygiateisiškumas bei tame vienete nuolat gyvenančių rinkėjų interesai, nes jiems atstovautų ne vien jų išrinkti kandidatai. Tiriamuoju laikotarpiu tokių nuogaštavimų buvo išsakyta ir viešojoje erdvėje.¹⁵¹

Atkreiptinas dėmesys į aptariamo klausimo teisinį reguliavimą Europos Sąjungoje. Pagal Europos Tarybos direktyvos dėl savivaldybių tarybų rinkimų 4 straipsnį¹⁵² per savivaldybių tarybų rinkimus rinkėjams leistina taikyti sėslumo cenzo reikalavimą atitinkamame valstybės teritoriniame vienete. Europos Komisijos kovai už demokratiją (Venecijos komisijos) 2002 metų rekomendacijose nurodyta, jog sėslumo cenzo reikalavimas per rinkimus savaime nelaikytinas pažeidžiančiu rinkimų teisės principus, jeigu jis nėra ilgesnis negu keli mėnesiai, išskyrus išimtį etninių mažumų atveju¹⁵³, kai šis cenzas veikia kaip savotiškas natūralizacijos periodas – reikalaujant, kad rinkėjas – naujas nuolatinis gyventojas – būtų pakankamai įsiliejęs į vietos visuomeninį gyvenimą.

¹⁴⁸ Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 66-1910.

¹⁴⁹ Sweden: Voter registration Case Study. Considerations for a New Voter Registration System for Ukraine, 2006. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://aceproject.org/ero-en/regions/europe/SE/sweden-voter-registration-case-study.pdf/view>> (prisijungta 2012 m. spalio 26 d.).

¹⁵⁰ Australia: Voter registration Case Study. Considerations for a New Voter Registration System for Ukraine, 2006. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://aceproject.org/ero-en/regions/pacific/AU/australia-voter-registration-case-study.pdf/view>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

¹⁵¹ Vilniuje registruojasi vaiduokliai, balsuosiantys už N. Venckienę? [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/balsuok2012/naujienos/vilniuje-registruojasi-vaiduokliai-balsuosiantys-uz-nvenckiene.d?id=59590473>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

¹⁵² Europos Sąjungos Tarybos direktyva, nustatanti išsamias priemones Sąjungos piliečiams, gyvenantiems valstybėje narėje ir nesantiems jos piliečiais, naudotis balsavimo teise ir būti kandidatais savivaldybių rinkimuose, 94/80/EB, 1994 m. gruodžio 19 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1994L0080:20070101:LT:PDF>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

¹⁵³ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Code of Good Practice in Electoral Matters. Strasbourg, 2002, p. 14–15 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://aceproject.org/ero-en/topics/election-integrity/CDL-AD%282002%29023-e.pdf/view?searchterm=habitual>> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).

Dėl piktnaudžiavimo galiojančia nesudėtingo gyvenamosios vietos deklaravimo tvarka gali atsirasti nelegitimios rinkėjų „migracijos“ apraiškų, todėl svarstyтина galimybė teisės aktus papildyti reikiama apsaugos mechanizmais. Atsižvelgiant į Europos Sąjungos teisės reguliavimą, vienas iš tokių reikalavimų galėtų būti terminas, iki kurio asmuo turi būti deklaravęs savo gyvenamąją vietą.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Pagrindinės teisės dalyvauti valdant savo šalį problemos aktualios iš esmės visose svarbiausiose šios teisės įgyvendinimo srityse: referendumų, piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos, peticijų ir rinkimų. Atsižvelgiant į tai, būtų tikslinga inicijuoti piliečių švietimo programas, supažindinančias ir su galimybėmis dalyvauti valdant savo šalį, ir su procedūriniais klausimais, kurie daugiausia trukdo šią teisę įgyvendinti. Pavyzdžiui, tikslinga viešinti informaciją apie peticijų teikimo reikalavimus bei peticijų atmetimo priežastis, skatinti asmenis atlikti viešuosius veiksmus (teikti parašus iniciatyvoms, balsuoti) internetu ir pan.

2. Išsiaiškinta, kad piliečių dalyvavimas valdant savo šalį, ypač inicijuojant įstatymus bei referendumus bei dalyvaujant referendumuose, silpnėja. Antra vertus, paskutinio patariamojo referendumo rezultatas parodė, kad piliečiai vis dėlto gali susitelkti siekdami išreikšti savo valią. Nepaisant to, didėjantis piliečių pasyvumas (pvz., visų po 2008 metų bandymų inicijuoti įstatymų leidybą metu nebuvo surinktas reikiamas parašų skaičius; nuo 1996 metų suorganizuoti tik 2 referendumai) negali būti laikomas teisės dalyvauti valdant savo šalį varžymu ar netinkamu užtikrinimu, bet šios teisės įgyvendinimo skatinimas būtų pageidautinas demokratinis valstybės siekis.

3. Nustatyti reikalavimai surinkti daug parašų iniciatyvoms dėl įstatymų leidybos ir referendumo įgyvendinti stipriai varžo asmenų galimybes tinkamai įgyvendinti įstatymų leidybos bei referendumo iniciatyvos teises. Buvo net keletas pasiūlymų ilginti parašų rinkimo terminus ir (arba) mažinti reikalaujamų parašų skaičių. Šio klausimo svarstymas susijęs ne tiek su teisės dalyvauti valdant savo šalį, o kiek su demokratijos stiprinimo galimybėmis.

4. Iš visų ištirtų rinkimų teisės srities aspektų kaip opiausius galima išskirti ne politinių partijų keliamų kandidatų ir nuolat Lietuvoje gyvenančių, bet Lietuvos Respublikos pilietybės neturinčių asmenų lygių teisių užtikrinimo klausimus. Taip pat paminėtina, kad Lietuvos teisėje yra sudarytos galimybės nepagrįstai riboti proto negalią turinčių, sergančių psichikos sutrikimais asmenų rinkimų teisę. Šias problemas padėtų spręsti įstatymų nuostatų suderinimas su Lietuvos Respublikos Konstitucija ir tarptautiniais teisės aktais.

NAUDOTI ŠALTINIAI

Teisės aktai, teisės aktų projektai, teismų praktika

1. *Alajos Kiss v. Hungary*, no. 38832/06, 20 May 2010.
2. Europos Sąjungos Tarybos direktyva, nustatanti išsamias priemones Sąjungos piliečiams, gyvenantiems valstybėje narėje ir nesantiems jos piliečiais, naudotis balsavimo teise ir būti kandidatais savivaldybių rinkimuose, 94/80/EB, 1994 m. gruodžio 19 d [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1994L0080:20070101:LT:PDF>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
3. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos Pirmasis protokolas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/009.htm>> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).
4. Jungtinių Tautų neigaliųjų teisių konvencija ir jos fakultatyvus protokolas [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).
5. Lietuvos Respublikos 2012 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 163-7741.
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
7. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.16, 1.84, 1.85, 2.10, 2.11, 2.11(1), 2.25, 2.26, 3.15, 3.38, 3.48, 3.55, 3.58, 3.72, 3.144, 3.152, 3.157, 3.212, 3.213, 3.216, 3.241, 3.242, 3.243, 3.246, 3.269, 4.80, 5.16, 5.17, 5.64, 6.48, 6.56, 6.268, 6.586, 6.723, 6.765 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 2.137(1), 2.137(2), 2.137(3), 3.279(1), 3.279(2), 3.279(3) straipsniais įstatymo projektas, 2012 m. lapkričio 5 d., Nr. 12-3642-01 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160975&p_org=&p_fix=n&p_gov=n> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).
8. Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo pakeitimo įstatymo projektas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=225492&p_query=visuomenei%20svarstyti&p_tr2=1> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
9. Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietos deklaravimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 66-1910.
10. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų neigaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo ratifikavimo. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 67-3350.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 10 d. išvada „Dėl Seimo rinkimų įstatymo pažeidimų per 2012 m. Seimo rinkimus“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 131-6607.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl savivaldybių tarybų rinkimų“. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 58-2771.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas „Dėl rinkimų į Europos Parlamentą“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 133-6800.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl teisės aktų, reguliuojančių Lietuvos Respublikos pilietybės santykius, nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 123-4650.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 20 straipsnio trečiosios dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 25-650.
17. Lietuvos Respublikos konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 6-166.
18. Lietuvos Respublikos konstitucinių įstatymų sąrašo konstitucinis įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 36-1772.
19. Lietuvos Respublikos piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 1-5.
20. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 144-7361.
21. Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo projektas Nr. XIP-353GR [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=386577&p_query=&p_tr2=>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
22. Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 29-692.

23. Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 135-4894.
24. Lietuvos Respublikos politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės įstatymo 2, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 20, 22, 23, 25, 27, 28 straipsnių pakeitimo ir 16 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 153-7205.
25. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo gražinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 137-7013.
26. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 2-29.
27. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo 14 ir 15 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 108-3428.
28. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 64-2570.
29. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo 7, 11, 13, 35, 43, 50, 51, 54, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 78(1) straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 21-874.
30. Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 115-5192.
31. Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 86-4523.
32. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl referendumo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje paskelbimo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 85-4457.
33. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų galutinių rezultatų daugiamandatėje rinkimų apygardoje nustatymo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 133-6768.
34. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl 2012 m. spalio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų rezultatų Biržų-Kupiškio vienmandatėje rinkimų apygardoje Nr. 48 pripažinimo negaliojančiais“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 133-6766.
35. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl referendumo paskelbimo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje“ projektas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=420880> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
36. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 22-635.
37. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo ketvirtąjį skirsnio pavadinimo ir 5(1), 8, 11, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 35, 38, 41, 44, 51, 56, 57, 65, 66, 67, 67(1), 69, 71, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 82, 87, 97 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 44-2148.
38. Lietuvos Respublikos Seimo statutas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 5-97.
39. Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 110-5564.
40. Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymo 25 ir 26 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 132-6642.
41. Lietuvos Respublikos Vyriausybės išvada Seimo nutarimo „Dėl referendumo paskelbimo dėl atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje“ projektui [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=424855&p_query=&p_tr2=2> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
42. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės teisėkūros taisyklių ir teisinio reguliavimo stebėsenos pažymos pavyzdinės formos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 121-5212.
43. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl peticijų teikimo, svarstymo ir išvadų igyvendinimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 40-1907.
44. Lietuvos Respublikos Vyriausiosios rinkimų komisijos 2012 m. spalio 21 d. sprendimas „Dėl Zarasų – Visagino rinkimų apygardos Nr. 52 rinkimų rezultatų pripažinimo negaliojančiais“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=435454&p_query=&p_tr2=2> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).
45. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. kovo 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A⁸-259-04.

Specialioji literatūra

46. A Study on the Creation of the European Civil Society House (ECSH). Non-governmental Organisations' Information and Support Centre, 2012, Vilnius [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&ved=0CCQQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.ecas-citizens.eu%2Findex.php%3Foption%3Dcom_docman%26task%3Ddoc_download%26gid%3D909%26Itemid%3D&ei=_9-EULGbpMSk4ATnzYDgDQ&usg=AFQjCNHskQt7UfmXTckYEgjQx5OmlOIF5w&sig2=umZaXoT1WGzxQfEPdcH5Nw> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
47. Australia: Voter registration Case Study. Considerations for a New Voter Registration System for Ukraine, 2006 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://aceproject.org/ero-en/regions/pacific/AU/australia-voter-registration-case-study.pdf/view>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
48. Čepas A. ir kt. Žmogaus teisės Lietuvoje. Leidinys parengtas pagal JTVP programos „Parama igyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą“. Vilnius: Naujos sistemos, 2005.
49. Human Rights Report: Lithuania. U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labour, 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2010/eur/154435.htm>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
50. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Code of Good Practice in Electoral Matters. Strasbourg, 2002 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://aceproject.org/ero-en/topics/election-integrity/CDL-AD%282002%29023-e.pdf/view?searchterm=habitual>> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).
51. Europos pagrindinių teisių agentūros 2011 m. metinė ataskaita [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2211-FRA-2012_Annual-Report-2011_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. gruodžio 23 d.).
52. Fidmuc J., Doyle, O. Voice of the Diaspora and Analysis of Migrant Voting Behavior. William Davidson Institute Working Paper Nr. 714, 2004 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=576184> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).
53. Global Integrity Report 2008, Lithuania [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://report.globalintegrity.org/Lithuania/2008/scorecard>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
54. Knesset English Homepage. Basic Laws [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic12_eng.htm> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).
55. Lietuvos atsparumo korupcijai tyrimas. Autorių kolektyvas. Vilnius: „Transparency International“ Lietuvos skyrius, 2012.
56. Spiro, P. J. Perfecting Political Diaspora. Legal Studies Research Paper Series, Temple University, Beasley School of Law, 2006 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://ssrn.com/abstract=876955>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).
57. Sundberg, A. The History and Politics of Diaspora Voting in Home Country Elections [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<https://www.overseasvotefoundation.org/files/The%20History%20and%20Politics%20of%20Diaspora%20Voting.pdf>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).
58. Sweden: Voter registration Case Study. Considerations for a New Voter Registration System for Ukraine, 2006 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://aceproject.org/ero-en/regions/europe/SE/sweden-voter-registration-case-study.pdf/view>> (prisijungta 2012 m. spalio 26 d.).
59. The Right to Political Participation of Persons with Mental Health Problems and Persons with Intellectual Disabilities, European Union Agency for Fundamental Rights, Wien: 2010 [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1216-Report-vote-disability_EN.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.).
60. Žmogaus teisių igyvendinimas Lietuvoje 2009-2010. Žmogaus teisių stebėjimo instituto apžvalga. Vilnius, 2011 [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalgos/Apzvalga_2009-2010_su%20virseliu_FINAL.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

Kiti šaltiniai

61. A. Sekmokas: referendumui dėl AE statymo nėra pinigų. *delfi.lt*, 2012 m. gegužės 14 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://m.delfi.lt/verslas/article.php?id=58711115>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
62. Ambrozaitienė D., Balandienė R., Vildžiūnienė A. Lietuvos gyventojų surašymai: patyrimas ir žvilgsnis į 2011-uosius. Lietuvos statistikos departamentas, 2007 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/download_release/?id=2668&download=1&doc=958> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.)
63. Bruno S. Prezidentė vetavo prieštarigai vertinamą Pilietybės įstatymą, *Hamburgas.de*, 2010 m. lapkričio 20 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.hamburgas.de/2010/11/20/prezidente-vetavo-priestaringai-vertinama-pilietybes-istatyma/>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
64. D. Grybauskaitė: AE nauda abejoja mažiau nei trečdalis balso teisę turinčių piliečių. *delfi.lt*, 2012 m. spalio 15 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://verslas.delfi.lt/energetics/dgrybauskaite-ae-nauda-abejoja-maziau-nei-trecdalis-bal-so-teise-turinciu-pilieciu.d?id=59760631#ixzz2A0r2ZUOI>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
65. Dokumentų paieška. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/dokpaieska/forma_l.htm> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
66. Elektroninis surašymas leido išbandyti „Elektroninių valdžios vartų“ pajėgumus. Informacija iš Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.ivpk.lt/old/main-news.php?cat=30&n=1184>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
67. E-rinkimai interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<https://www.erinkimai.lt/lt/>> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.)
68. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija dėl psichinių sutrikimų turinčių asmenų žmogaus teisių ir orumo apsaugos, 2004 m. rugsėjo 22 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=775685&Site=CM>> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.)
69. Išeiviai prašo išimties pilietybės įstatyme. Diena media inf., *kaunodiena.lt*, 2009 m. balandžio 24 d [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/iseiviai-praso-isimties-pilietybes-istatyme-214182>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
70. Italijos Respublikos Konstitucija, 2007 m. spalio 25 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://en.camera.it/application/xmanager/projects/camera_eng/file/THE_CONSTITUTION_OF_THE_ITALIAN_REPUBLIC.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
71. Italijos vidaus reikalų ministerija. Nominacijų teikimas užsienio apygardose [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.interno.gov.it/mininterno/export/sites/default/it/sezioni/sala_stampa/speciali/politiche_2006/sc_heda_21935.html> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.)
72. Jackeivičius M. J. Sabatauskas: sudėjus visus M. Adomėno „nuopelnus“, galima mąstyti ir apie apkaltą [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/jsabatauskas-sudejus-visus-madomenu-nuopelnus-galima-mastyti-ir-apie-apkalta.d?id=50159548>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
73. Kroatijos Respublikos parlamentas. Kroatijos Respublikos Konstitucija [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2408>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.)
74. Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2009 m. nagrinėti kreipimaisi, peticijos ir dėl jų priimti sprendimai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.)
75. Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2010 m. nagrinėti kreipimaisi, peticijos ir dėl jų priimti sprendimai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. gegužės 22 d.)
76. Lietuvos Respublikos Seimo Peticijų komisijos 2011 m. darbo ataskaita [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=6206&p_k=1> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
77. Lietuvos Respublikos teisės aktų projektai. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.forma_l?p_fix=n> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)
78. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. 2011 metų politinių partijų aukų ir aukotojų sąrašai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/rinkimai/99_lt/Aukos/LygisII_2011.html> (prisijungta 2012 m. spalio 30 d.)
79. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. 2012 m. Seimo rinkimų balsavimo rezultatai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/2012_seimo_rinkimai/output_lt/rezultatai_vienmand_apygardose/rezultatai_vienmand_apygardose1turas.html> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.)
80. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Informacija apie rinkimų užstatą [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/1601/partijuuzstatas.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.)

81. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Referendumai [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/referendum/>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
82. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Referendumų iniciatyvos [interaktyvios]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/lt/pirmas-puslapis/referendumuiniatyvos/uiniatyvos.html>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
83. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Rinkimų rezultatai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.vrk.lt/2012_seimo_rinkimai/output_lt/rezultatai_vienmand_apygardose/rezultatai_vienmand_apygardose1turas.html; http://www.vrk.lt/2008_seimo_rinkimai/output_lt/rezultatai_vienmand_apygardose/rezultatai_vienmand_apygardose1turas.html> (prisijungta 2013 m. sausio 4 d.).
84. Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. Renkamų savivaldybių tarybų narių skaičius 2011 m. savivaldybių tarybų rinkimuose [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.vrk.lt/dynamic/files/1639/nariuskaičius.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
85. Lietuvos statistikos departamentas. Deklaruotos ir nedeklaruotos emigracijos šrautai. [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3020107&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6287&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>>> (prisijungta 2012 m. spalio 29 d.).
86. Lietuvos statistikos departamentas. Lietuvos gyventojai 2011 metais. 2011 m. gyventojų surašymo rezultatai [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/uploads/Lietuvos_gyventojai_2011.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).
87. Lietuvos statistikos departamentas. Gimusieji ir natūrali gyventojų kaita [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/saveselections.asp>> (prisijungta 2012 m. spalio 10 d.).
88. *Lietuvos žinios*. Rinkėjų papirkinėjimas plinta kaip vėžys, 2011 m. vasario 25 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.lzinios.lt/Lietuvoje/Rinkeju-papirkinėjimas-plinta-kaip-vezys>> (prisijungta 2012 m. spalio 10 d.).
89. Pasaulio lietuvių bendruomenės 2012 m. rugpjūčio 10 d. XIV Seimo rezoliucija dėl pilietybės [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://plbe.org/Aktualijos/PLB%20rez.pdf>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
90. Prancūzijos užsienio ir Europos reikalų ministerija. Rinkimai Prancūzijoje [interaktyvūs]. Prieiga per internetą: <<http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france/institutions-and-politics/elections-in-france/>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).
91. Prancūzijos užsienio ir Europos reikalų ministerija. Užsienio rinkimų apygardos [interaktyvios]. Prieiga per internetą: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/Les_11_circonscriptions_electorales_pour_l_election_des_deputes_representant_les_Francais_etablis_hors_de_France.pdf?> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).
92. Premjeras neatmeta dar vieno referendumo dėl VAE galimybės. BNS, *delfi.lt*, 2012 m. spalio 18 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://verslas.delfi.lt/energetics/premjeras-neatmeta-dar-vieno-referendumo-del-vaegalimybes.d?id=59786809#ixzz2A0sAhNJA>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
93. R. Žilinskas: referendumo idėją palaikantys parlamentarai remia Lietuvai nieko gero nelinkinčias jėgas. ELTA, *delfi.lt* 2012 m. kovo 22 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://verslas.delfi.lt/energetics/rzilinskas-referendumo-ideja-palaikantys-parlamentarai-remia-lietuvai-nieko-gero-nelinkincias-jegas.d?id=57090395>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
94. Referendumo iniciatyva. Inicijatyvinės grupės „Žmonės sprendžia“ interneto svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.zmonessprendzia.lt>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
95. Referendumo iniciatoriai pripažino kapituliacę. BNS, *alfa.lt*, 2009 m. rugpjūčio 27 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10287972/?Referendumo.iniciatoriai.pripazino.kapituliave=2009-08-27_18-31> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
96. Seimo darbo statistika. Lietuvos Respublikos Seimo interneto svetainė. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=252&p_k=1> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
97. Slovėnijos Respublikos Konstitucija, 1991 m. gruodžio 23 d. [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <<http://www.government.is/constitution/>> (prisijungta 2012 m. spalio 8 d.).
98. Socialliberalams nepavyko surinkti parašų teikti įstatymų pataisoms, BNS, *alfa.lt*, 2010 m. rugsėjo 7 d. [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10407404/?Socialliberalams.nepavyko.surinkti.parasu.teikti.istatymu.pataisoms=2010-09-07_19-05> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

99. Stasys Šedbaras: reikėtų rengtis referendumui dėl dvigubos pilietybės. BNS, *alfa.lt*, 2010 m. lapkričio 28 d. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.alfa.lt/straipsnis/10425302/?Sedbaras..reiketu.rengtis.referendumui.del.dvigubos.pilietybes=2010-11-18_17-20> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
100. Vilniuje registruojasi vaiduokliai, balsuosiantys už N. Venckienę? [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/balsuok2012/naujienos/vilniuje-registruojasi-vaiduokliai-balsuosiantys-uz-nvenckiene.d?id=59590473>> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).
101. Z. Vaigauskas – apie geriausią rinkimų sistemą Lietuvai, užsienio patirtis ir išmoktas pamokas [interaktyvu]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/balsuok2012/ibalsavimas/zvaigauskas-apie-geriausia-rinkimu-sistema-lietuvai-uzsienio-patirtis-ir-ismoktas-pamokas.d?id=59527885#ixzz2CftPRb00>> (prisijungta 2012 m. lapkričio 19 d.).
102. Žmogaus teisių stebėjimo instituto 2007 m. veiklos ataskaita [interaktyvi]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/uploaded/ZTSI%20Veiklos%20atask/ZTSI_ataskaita_uz_2007_DS_20081105.pdf> (prisijungta 2012 m. spalio 22 d.).

Autorių interviu su ekspertais

1. Interviu su Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko patarėju, 2012 m. balandžio 16 d.
2. Interviu su Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir diplomatijos instituto docentu, 2012 m. gegužės 5 d.
3. Interviu su Lietuvos Respublikos Seimo atstovu, 2012 m. birželio 26 d.

PROBLEMS OF ENSURING THE RIGHT TO PARTICIPATE IN THE GOVERNANCE OF THE STATE

Johanas BALTRIMAS, Junior Researcher
Eglė KAVOLIŪNAITĖ-RAGAUSKIENĖ, Researcher

LAW INSTITUTE OF LITHUANIA

Summary

The right to participate in the governance of the state is one of the fundamental rights of citizens laid down in Article 33 of the Constitution of the Republic of Lithuania. Citizens may implement this right in two ways – either directly, or through the democratically elected representatives. Besides, they are submitted with the right to enter on equal terms in the State service of the Republic of Lithuania. Other Articles of the constitution state that citizens are guaranteed the right to criticise the work of State institutions or their officials and to appeal against their decisions. Persecution for criticism shall be prohibited; as well citizens shall be guaranteed the right of petition.

The article analyses the mentioned rights in three aspects: the coherence and consistency of legal regulation ensuring the right to participate in the governance of the state; implementation problems relating this right and institutional aspects related thereof. The article consists of two main parts; the first analyses various rights of direct implementation of the right to participate in the governance of the state (i.e. implementation of direct democracy), including preconditions for the right under consideration, e.g. issue of double citizenship, participation in the process of legislature, the right to criticize institutions and officials of the state. The second part preoccupies with the right of elections and analyses issues of equality of persons in implementing the active right of elections, abuse of power in establishment of place of residence of individuals, pre-election agitation, financing of political campaigns, insufficient ensuring of rights of mentally disabled persons, etc.

Teisės dalyvauti valdant savo šalį užtikrinimo problemos. Mokslo studija / Lietuvos teisės institutas; Baltrimas J., Kavoliūnaitė-Ragauskienė E.

Redagavo: Vesta Adomaitienė

Maketavo: Laima Valungevičiūtė

ISBN 978-9986-704-21-8 (Internetinis leidinys)